

ԶԱՅՆ

ՀԱՄԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ

«ՀԱՄԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՎԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ»

Անվճար

ՍՈՒՐԲ ԾԻԼԻԴ ԵՎ ԱԽՎԱՏՈՒՅՑՏԻ ԹՅՈՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԾԻԼԻԴ և ԱԽՎԱՏՈՒՅՑՏԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՎԱՆ ԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ ԱՄՍԱՁԵՐՁ

Սիրոց ԾՆՈՒՆԴ և ԱԽՎԱՏՈՒՅՑՏԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՎԱՆ ԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ ԱՄՍԱՁԵՐՁ

Գլխավոր քոնակադարսությունը կապարվում է հունվարի 6-ին՝ Առաքարագի հանդիսավոր արարողությամբ ու Զօրոհնաց մեծաշուրջ հանդեսով: Զօրոհները նվիրված է Տիրոց մկրոպությանը և այդպիսով՝ ջրի սրբագրությամբ մեծագոյն խորհրդին:

Տունվարի 7-ը, ինչպես և բոլոր Տաղավար գոնուերին հաջորդող օրերը, մեռելոց հիշաբակության օր է, եթե հոգեհանգստյան ս. Պատարագից հետո հավարացյաներն այցելում են իրենց հարազարդների շիրմներին:

Դանդասություններն ավարգվում են հունվարի 13-ին՝ Դրսուի անվանակոչության գոնակադարսությամբ, որը նվիրված է Տիրոց յոթ օրական հասակում քաճար բերվելու, ութերորդ օրը թվագրվելու Տիրոհանության անունում:

ՆՈՐ ՏԱՐՎԱ ՆԵՏ ՆՈՐԱՆԱԼՈՎ

Հրաժեշտի ու հանդիպման
Երանելի մի ակնմարթ...
Չը նոր, գր՞նոր, ծոր է տափսի
Ժամացոյցի զանգը Հապարտ:
Սեղանների վրա թողած
Իր օրհնություն ու իր բարին,
Հարազատի Հոժարությամբ
Հեռանումէ Հոգնած տարին:
Մանուկ տարին իր սպիտակ
Խանձարուրից աջք բանում;
Ուրախություն, ուրախություն,
Ուրախություն է խոստանում:
Ուրախանանք Նոր տարու Հետո,
Նոր տարու Հետանրանալով
Հին Հոգսի Հետ մեր քոնքերի
Ճերմակն անգամ մոռանալով..
Եկեւ մաղթենք - այսպես կամսնած
Սեղանների շորջը Հարուստ-
Գնացոյին՝ բարի ճամփա
Ու եկողին՝ բարի գարստ:
Խմենք կենացն այս Նոր տարու,
Մի քիչ բացվենք ու արթսանանք,
Տիրությունը միշտ կլինի,
Ասոր մի լավ ուրախանանք:
Մեր պրտեռում ուրախության
Կրակն այնպես թող ճարճատի,
Որ ծիծաղներ ծաղկեն՝ ծալ-ծալ
Ակոնսերում մեր ճակատի:
Ուրախանանք Նոր տարու Հետ,

Նոր տարու Հետ նորանալով
Դալարելով մեր կյանքն ապրենք,
Ու թե դամապաղ չորանալով...
Խաղաղություն մաղթենք Հողին,
Մաղթենք՝ ամեն սար ու ձորում
Բոլորն շերին բացվերու բախտ
Եվ ծիլերին Հասկալորում:
Սիրովներին մաքուր սիրո
Հավատ մաղթենք մի Հաստատուն,
Իմաստոնին կորով մաղթենք,
Եվ կտրիճն իմաստնություն:
Մերձավորին վատահություն,
Մեծավորին՝ ներով Հոգի,
Բարոն ազատ թ-եր մաղթենք
Եվ բարություն՝ ամեն որի:
Բոլոր մարդկանց մաղթենք՝ իրար
Զերմանող մի ջերմություն,
Մի մտերիմ՝ մի մտերիմ,
Մի մտերիմ մտերմություն:
Ուրախանանք Նոր տարու Հետ,
Նոր տարու Հետ նորանալով-
Մեզ ամելի լավ ճանաչենք
Մեզ Հոգու մեջ խորանարով...
Եկեւ խմենք մեր այս միակ,
Անկրնելի կյանքի կենաց,
Մեր ձեռքերի ճարտարության
Ու մեր արդար ջանքի կենաց,
Աս Նոր տարվա առաջն ճան
Եվ առաջն ճաղիկ կենաց...
Զարկենք թամերն ու դաստիակենք
Մեր այս սեղան-սինու կենաց,
Քանի գինին մեզ չի խմել
Խմենք նա- գինու կենաց...
Մեր սրտերում ուրախության
Կրակն այնպես թող ճարճատի,
Որ է Հոգսի Հետը չմնա
Կնճիռներում մեր ճակատի:
Ուրախանանք Նոր տարու Հետ,
Նոր տարու Հետ զրանալով-
Շուկենք սապատն այս աշխարհի
թեկուլ մի քիչ կորանալով:

ՀԱՄԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ ԱՄՍԱՁԵՐՁ

Սոր տարի: Նոր տարու նախորդ օրին (դեկտ. 31) «Ծաղկընուտ» են ասում: Այդ օրը կանանցից նրանք, որոնց որդիքը ծաղուի չեն քաշել, ոչինչ չեն անիլ, իսկ առհասարակ բոլորն էլ «ոոկ» չեն մանիլ, գլխները չեն լվանալ, որ մազը չսափուակի և այլն: Այդ օրը յոթը տեսակ կերակուր ու տեսակ-տեսակ հացեր են եփում. Եփած կերակուրն էլ ոմանք մինչև երեք օր ուսում են: Այդ կերակուրներն ու հացի տեսակներն են. լո-

մինչև յոթ անգամ ջրի վրայից չանցնի, «կոնտոլոգ» կսփի նրան:

Այդ գիշերը ծաներն էլ ծունը են անում, երկրպագույուն տալիս Արաքշին:

«Ծաղկընուտի» գիշերը այս սովորությունն էլ կամ մինչենք տնեցիք ամենքը բոլորոված՝ տաքանում են օջախի շուրջը հանկարծ դրսից դրանց մի քանի խփում, դրուզ բացվում է, ներս է ընկնում մի «հարիզա» մեջը քար դրած, երկայն չվանից կապված՝ գցողը չի երևում, հեռվից սպասում է: Տանը իրարանցում է ընկնում, սկսվում է ծիծաղ, ուրախություն. «հարիզա» դես ու դես են քաշը շուրջը, բայց էլի գցողը հեռու է մնում: Նետո բողնում են ծերքից, չվանը դրսից քաշում են, բայց չի անցնում մի քանի րոպէ, կրկնվում է նույնը, մինչև որ տեսնելով որ չի լինում, դրսեցին դադար չի տալիս, կաղին, ընկույց են լցնում մեջք, և ապա թե աներևույթ մարդ ծեռք է քաշում, հեռանում տնից:

«Ծաղկընուտի» իրիկվան մի սեղան են սարցում, վրան «իբրիզով» (աման) ջուր դնում, երկու հատ էլ «օնի» (ծառ է, ՁԻՈ) ցախ և թողնում մինչև առավուտ: Մի խնձորի մեջ էլ, կամ թէ խնձոր չգտնվի, «քեսատոնի» մեջ արծաթե փող են դրում և պահում մինչև առավուտ: Առավուտան խնձորն իրար մեջ բաժանում են՝ փողն ում որ ընկնում է, մի քիչ «լազոտ», լրի ու կարմիր «լիլիկ» (Վայրի ծարքի բերած կարմիր հատիկները) գրավանը լցած, վերցնում է սեղանը և մի տոյի հետ գնում է գոմը, առաջ աջ ուրո դնում, հետո ներս մտնում: Սեղանը դնում է գետնին, գրավանից հանում լրին ու «լիլիկը» և շաղ տալիս մալերի վկա, ասելով՝ «խստ ու խիճն խստություն», էր ու բացլիք. մենք կտի ասանաց ասանաց: Այդ ասելու շատնարար է առաջանաւը:

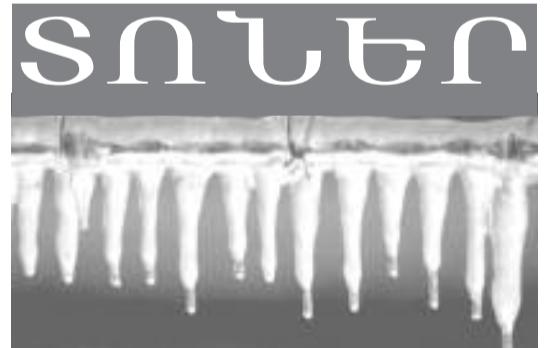
Այդ օրը «ջաղուի փուշ» (մասուրի) են հավաքուր, տան երթին ու բոլոր շենքերի շեմերին դնում, նույնպես և սնդուկների դրսի կողմը, դրմերին մտսիկ, որ փշի վախից չարերն ու զատուն չգնունեն ներսը:

«Ծաղկընուտի» օրը մարդիկ իրանց բոլոր հաշիները պետք է մաքրեն. առնելիքները առնեն, տալիքները տան:

Այդ օրը գիշերով դուրսը ման գալ լավ չեն համարում:

Ասում են, որ այդ գիշերը «սոնդերքը» պետք է փուրը գցել կամ մի խորը տեղ, և թողնել այնտեղ մինչև Զօրինենքը, թե չէ գիշերը դուրս ելլորդին ու կուղուղուածուին:

«Ծաղկընուտի» գիշերը ջրերը մի ժամի չափ կանգնում են և ոսկի արծաթ դարձնում, բայց այդ բուքերին ջուրը գնացող մարդուն աչքին մի սարսափելի բան կերևա. վախից կախչի մոտից և

ՏՈՆԵՐ

ՀԱՅՆԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱԿԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՁԵՐՁ ԱՄՍԱՁԵՐՁ

Այդ գիշերը ծաներն էլ ծունը են անում, երկրպագույուն տալիս Արաքշին:

«Ծաղկընուտի» գիշերը այս սովորությունն էլ կամ մինչենք տնեցիք ամենքը բոլորոված՝ տաքանում են օջախի շուրջը հանկարծ դրսից դրանց մի քանի խփում, բայց էլի գցողը հեռու է մնում: Նետո բողնում են ծերքից, չվանը դրսից քաշում են, բայց չի անցնում մի քանի րոպէ, կրկնվում է նույնը, մինչև որ տեսնելով որ չի լինում, դրսեցին դադար չի տալիս, կաղին, ընկույց են լցնում մեջք, և ապա թե աներևույթ մարդ ծեռք է քաշում, հեռանում տնին ու «լիլիկը» և շաղ տալիս մալերի վկա, ասելով՝ «խստ ու խիճն խստություն», էր ու բացլիք. մենք կտի ասանաց ասանաց: Այդ ասելու շատնարար է առաջանաւը:

Նոր-տարին թեև կիրակի չեն պահում և մեկելու օրերի պետք է բան շատ բաներ են պահում և մի լուսադիմին, դեռ լուսնը ու մուրը չըստիկ է առաջանաւը:

Այդ օրը առհասարակ ամեն բան շնորհավորում են, սկսած իրանցից ու իրանց մոտիկներից, մինչև իրանց գոմերն ու մալերն ըստ բարձրացնում են պահում և մարդուն աշքին մի սարսափելի բան կերևա. վախից կախչի մոտից և

Համշենահայության հետ ունեմ վաղեմի մերձեցումներ, սիրելի հիշարակներ: Այն ծայր է առել դեռևս 1964-65 թվականներին, երբ ես վերադառնալով Լիքանան, Սիրիա, Եգիպտոս կատարած ուղեւորությունից, ջանացի «մեջք քավել» մեր ներքին Սփյուռքի նկարմամբ եւ ուղեւորվեցի բոգդանովկա, Ախալքալաք, Ախալցիա եւ ապա Սեւ ծովի ափին պեղարկած մեր համայնքները: Ասում եմ «մեջք քավել», որովհետեւ արդար չէր, որ Հայաստանի գործիչները, մեկ-երկու հազար, երեսն դրամից էլ պակաս հայերի համար գնում էին հասնում Ավստրալիա, Կանադա, Ամերիկա, իսկ Խորհրդային Սրության դարաձեռում գտնվող հայ համայնքները մնում էին մեր ուշադրությունից դուքս: Ճիշտ չէր լինի այս հանգամանքը վերագրել միայն Հայաստանի մարդկանց թերացումները: Խորհրդային պաշտոնական մեր որոնք ավելի բույս ու մեծապետական էին, քան նույնիսկ ցարական չինուվնիկությունը, շրապում էին հազար ու մի ընդունելի եւ ընդունելի միջոցներով արագացնել այլազգիների ոռւսականացումը: Այդ քաղաքականությունից անսաւելի փութում էր հայությունը, որը ոչ պակաս, քան արտասահմանում, սփոված է ողջ Սրության դարաձեռում եւ շատ ավելի, քան արտասահմանում, ենթակա է (եւ այդպես էլ եղավ) ուժացմանը, մայրենի լեզուն կորցնելուն, հայերնի արմագներից կրովելուն:

Ճագերին է հայրնի, թե ինչ դառնություններ կրեցին այն հայրդիները, որոնք

ջանում էին ապահովել իրենց երեխաների հայեցի կրթությունը, իրենց բնակած վայրերում հայկական դպրոցը բացել: Իմ թղթերում պահպան է մի փխուր լուսանակար. Կիրիա, Եգիպտոս կատարած ուղեւորությունից, ջանացի «մեջք քավել» մեր ներքին Սփյուռքի նկարմամբ եւ ուղեւորվեցի բոգդանովկա, Ախալքալաք, Ախալցիա եւ ապա Սեւ ծովի ափին պեղարկած մեր համայնքները: Ասում եմ «մեջք քավել», որովհետեւ արդար չէր, որ Հայաստանի գործիչները, մեկ-երկու հազար, երեսն դրամից էլ պակաս հայերի համար գնում էին հասնում Ավստրալիա, Կանադա, Ամերիկա, իսկ Խորհրդային Սրության դարաձեռում գտնվող հայ համայնքները մնում էին մեր ուշադրությունից դուքս: Ճիշտ չէր լինի այս հանգամանքը վերագրել միայն Հայաստանի մարդկանց թերացումները: Խորհրդային պաշտոնական մեր որոնք ավելի բույս ու մեծապետական էին, քան նույնիսկ ցարական չինուվնիկությունը, շրապում էին հազար ու մի ընդունելի եւ ընդունելի միջոցներով արագացնել այլազգիների ոռւսականացումը: Այդ քաղաքականությունից անսաւելի փութում էր հայությունը, որը ոչ պակաս, քան արտասահմանում, սփոված է ողջ Սրության դարաձեռում եւ շատ ավելի, քան արտասահմանում, ենթակա է (եւ այդպես էլ եղավ) ուժացմանը, մայրենի լեզուն կորցնելուն, հայերնի արմագներից կրովելուն:

ԱՐՏԱԳԱՂՋԱ

ՕՍՏԱՉԿՈՎ

Հայ սփյուռքի մյուս հատվածը, որ ճանաչեցի, օստաշկովյան էր: Սա Տվերի մարզում փոքր քաղաք է՝ քսան հազար բնակչությամբ, որ ամշուր գյուղաքաղաքի տպավորություն կրողներ, եթե չի-նեին գեղատեսիլ Սելիգեր լինը, որ ըստ էության, 260 քառ. կմ տարածություն գրադեմոն լճերի ու կղզիների համալիր է, և մայրաքաղաքային թանգությունը: «Խսկ ի՞նչ եք ուզում, - ասում են, - ամառանցային քաղաք է»:

Օստաշկովյան հպարտանում են իրենց քաղաքով, 16-րդ դարից սկսվող նրա պատմությամբ: Այստեղ դեռ կարելի է հյուր գնալ հայուր տարվա հնության նկարում տեսածող շենքում ապրող ծանոթիդ, նկարվել Լենինի արձանի մոտ: Պարծենում են, որ Օստաշկովյան վրա Հայրենական պատերազմի ընթացքում ոչ մի ռումը չի ընկել, նույնիսկ Հիւլիերն է խնայել այս քաղաքը, քանի որ ժամանակին նրա մայրը (ըստ ավանդության) սիրել է հանգստանալ Սելիգերի ափին:

Օստաշկովյան ներքում ամիսնա ու ամաչառ են իրենց նկատմանը և անհանդուրժող՝ ուրիշների համեմատ: Կովկասյան արտաքին ունեցող նարդիկ այստեղ հաճախ են ճնշվում անհարգալից արտահայտությունների ու վերաբերումների պատճառով, «սև» նակդիրին արժանանում, չնայած հենց օստաշկովյան հիւլիերն իրենք հաճախ բավականին թխամորք են և շագանակագույն աչքերով. ասում են՝ ժամանակին այստեղ աղրեջանցիներ շատ են եղել: Այժմ էլ նրանք կան (թեև մի հնչ-ող միջադեպի հետևանքով մեծ մասին վտարել են) և շուկայում բարիդրացիական հարաբերությունների մեջ են հայերի հետ: Թեպետ այստեղի ընդամենը մի քանի հայ ընտանիքներից քը երն են առևտորվ գրադկում:

Անառաջին ամիսներին հիվեկների տարեցուարի աճող բազմությամբ տեղավորելու ծովում քաղաքին զարգացման լայն քափ է հաղորդել, ծավալուն շիանարարություն է կատարվում, և հայերի մի

Նիւ Ստոլորենսկու մենաստանը Սելիգերի կողիներից մեկում:

մասը գրադկած է այդտեղ: Պահանջարկ ունեմ նաև կահույքագործներն ու նորոգոր վարպետները:

Այստեղ նույնանու կազմակերպված համայնքային գործունեություն չկա, թեև ազգային պատկանելության զողող դերը մեծ է: Բայց Տունայի Ներքին կազմակերպվածությունը նույնանու, թերևս, չունեն: Պարզապես, ինչպես իվանովյի պարագայում, եթե քաղաքային իշխանությունների հետ որևէ հարց ունեցող յուրաքանչյուր հայ անմիջապես իմանում էր Ս. Մկրտչումանի տեղը, այստեղ էլ հայ ռեստորանատեր Ավոյին դիմում են բոլոր հայերը, թեև լավ գիտեն, որ նա վաստակում է գիշեր-ցերեկ աշխատելով միայն: Ասում են՝ ուսւներն իրենց շրջապատում նրան «Հայկական անհատուց բան» են կոչում:

Այս քաղաքում շատ դժվար է պետական պաշտոնյայի հետ օրենքին համապատասխան լեզու գտնելը: Ամեն ինչ որոշում են անձնական համակրանքներն ու հակակրանքները: Եվ եր տարիներ շարունակ Օստաշկովում ապրող, գլուխ կախ աշխատող հայեր դիմել էն ՆԳ անձնագրերի և վիզայի բաժնի վարչի Օռլովին՝ խնդրելով իրենց օրինական ձևով գրանցել, պատասխանել էր. «Ապրեք, էլի, ծեզ ո՞վ է բան ասում» ու չեց գրանցել:

Այսպիսի մոտեցումը ոչ թե հեշտացնում, այլ բարդացնում է այստեղ ապրելը. մեկ էլ հանկարծ կորոշեն «բան ասել», և ի պատասխան ոչ մի հրավական միջոց չեն ունենա: Թերևս, այս պայմանագույն է այստեղի գագալի էր հայենարարածությունը, Հայաստան վերադարձալու ծովումը, համոզմումքը, որ իրենց զավակներն օտար հոգեբանությամբ այդ միջավայրում չեն մեծանալու և ապրելու:

ԴԵՍԻԶ ԱԼԹ

Հոր կողմից գերմանացի, 22-ամյա տաղանդավոր գեղանկարիչ Դենիզ Ալթի հետ ծանոթացել եմ 2001թ., Ֆրանկֆուրտում, ուր Սուրբ Կատարին են եկեղեցում տեղի էր ունենում Հայոց ցեղասպանությանը նկիրված խորհրդաժողով: Նույն օրը ներկա եղանք խմբային ցուցահանդեսի հետո գույներու և թեմաներու հայկական են: Բնական է, այս տաղանդաշատ երասմա սարդի մայրը՝ գերմաներն և հունացին լույս տեսած «Համշենահայությունը պատմության հայելու մեջ» գրի հեղինակ Ալիյե (Ալիս) Ալթը, ամեն ինչ արեց, որպեսզի պատահի նենիզը կարգաները...

Սկզբնական շրջանում Դենիզը (Ծովակը) չի իմացաւ արմատների մա-

սին: Իր գերմանացի ուսուցիչը, տեսնելով «Ցեղին ծայնը» կտավը, հարցու է Դենիզին, թե ինքը հայ է, որովհետու իր նկարած գույներու և թեմաներու հայկական մասին արմատներում է այս քաղաքը կարիք ունի համարակական օգնության:

արվեստագետն՝ ծառայելով ցեղասպանության արհավիրքների որոշում:

Դետաքրքրական է, որ գերմանացիները շատ ավելի կանուխ նկատեցին պատահի նկարչի տաղանդը՝ նրան հրավիրելով մասնակցելու մի շարք միջազգային ցուցահանդեսների, նաև նացիստական նախակի համակենտրոնացման ճամբարներում: Երկար ժամանակ նրան հովանավորում էր գերմանացի գործարար Ուլող Բուկեմյուլը, իսկ այժմ, բարձրագույն ուսման և ցուցահանդեսների մասնակցություն համար Դենիզը կարիք ունի համահայկական օգնության:

-Ի՞նչ միավորվում են հայկական, գերմանական և բրւրական (մորս ծննդավայրը է) մշակույթները: Ին գեղարվեստը փորձում եմ դարձնել համամարդկային՝ պահպանելով իս արմատները.- ասում է Դենիզ Ալթը:

Երիտասարդ գեղանկարչին մաղթում եմ հաջողություն և խստանում, որ միշտ կլինեմ իր կողքին:

ՀԱՄՈ ՄՈՍԿՈՎՅԱՅՍ Մայնի Ֆրանկուրտ

Հայոց Եղեռնին նկիրված ցուցահանդես գերմանական և անհակին համակենտրոնացման ճամբարում

Դոկտ. ԺԻՐԱՅՐ ՔՈՉԱՐՅԱՆ
ՔԵՆՈՒՄԻ պետ. ազատ համալսարանի
դասախոս, Գերմանիայի Հայոց
ցեղասպանության ճամաչման
համանախմբի վարչության անդամ

Իսկ ցուցահանդեսն ինքնին ուշագրավ է նրանով, որ կազմա-

հիմնադրած «Ընկերակցություն» ի դեմ ցեղասպանության» խմբի հետ 2000թ. ապրիլի 24-ին եկել էր Երևան և ծաղկանելու դրեմ Եղեռնին գրի հուշարձանին: Այս կազմակերպածությունը ընդունում և դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը: Նա որդին է համշենահայութի Ալիյե (Ալիս) Ալթի, որը Գերմանիայում ապրող բուրքերի և այլ ազգությունների ներկայացուցիչների մեջ էր հայերի հարցունեցուում և շուկայում առաջարկում էր Հայոց ցեղասպանությունը, ավելին՝ հավաքածու էր շուրջ 12000 ստորագրություն և

կերպել է Բեռլինից շուրջ 40 կմ հեռավորության վրա գտնվող Օրանժենուրդի արվարձան Զարսենիակություն: Տեղի թանգարան-ցուցասրահ աշխարհի տարբեր երկրներից ամեն օր բազմաթիվ մարդիկ մեջ են այցելում և դիտում նախկին

պանությունը»: Ցուցադրվող շուրջ 30 մեծածավալ կտավներու իշխող գույներն են կարմիրը, սկզ և նարնջագույնը, որոնցով պատկերված են տաճահար, նիհար ու լլկված կանայք, որոնք խորհրդանշում են ցեղասպանության և բռնագաղթով արմատախիլ արված արևմտահայությունը: Պատկերները հիշեցնում են ժամանեմի հանրահայտ նկարաշարը, որ հիմա Երևանի Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի սեփականությունն է (ի դեպ, Դենիզ Ալթը չի տեսել ժամանեմի կտավները):

Ցուցահանդեսի բացումը կատարել է Բրանդենբուրգի Երկրամասի մշակույթի նախարարը, իսկ ներածականով հանդես է եկել Զարսենիակությունի թանգարանի տնօրենը: Հարկ է նշել, որ Բեռլինի Հայկական տեղեկատվության և փաստագրության կենտրոնի Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի սեփականությունը միայն 2005-ի ապրիլին Հայոց ցեղասպանությանը նկիրված ցուցահանդես և դասախոսություն է կազմակերպվել:

Գերմանիայի Հայոց ցեղասպանության ճամբարի հետ միահամար հանձնելու բունդեսբանական կողմերի կողմէ գրանցած է Հայութիւնի առաջարկած գույների համար: Այստեղ է բանտարկված եղել նաև հայ-

համակենտրոնացման ճամբարը, որտեղ 1939-1945թ. 200.000 մարդ է զոհվել (իրենքներ, ֆաշիզմի հակառակ կորուրել, մտավորականներ, կրմունդներ ու

սում: Մի քանիսը փորձեցին կաշկանդված բացատրություններ տալ իրենց հեմշիլ լինելու մասին: Նկատեցի, որ բոլոր հայացքները փախցնում են ինձանից և պարուսալով նայում Սալիխ Շասանին՝ ակնկալելով օգնություն: Ուժեղ և բազում փորձությունների միջով անցած մարդկայի այս հարցից թուլացան, անզորացան... Սալիխ Շասանը հասկացավ՝ ինչ է կատարվում, և ընդհատեց խոսդություն:

- Ոչ մեկիս չի հաջողվի խուսափել այս հարցից: Եթե մշիլը տեղանվան՝ Շամշենի ցուցիչն է և ոչ ազգության: Շանքը շահագործելուց առաջ բազմաթիվ ուսումնասիրություններ ու հետազոտություններ են կատարում: Այդ հարցի պատասխանը նույնպես լուրջ հետազոտություններ է պահանջում: Եվ մենք մի օր պետք է տանը դրա պատասխանը:

Երեխոյան մենք հրավիրվեցինք հարսանիքի: Շավարվել էր գրեթե ողջ համայնքը (մինչև 15 տարեկաններին արգելվում է հարսանիքի մասնակցելը): Եվ այս, ինչ չին կարողանում կամ դեռ պատրաստ չին ասելու խորհրդի երեցները, ասում էին հայկական մեղեղիներն ու ազգագրական պարերը: Շատկապես տպավորիչ էին տղամարդկանց և կանանց շուրջապարերը: Շարսանեկան հսկայական վրանի տակ՝ 100-150 հոգի շուրջապար քրնած... աննախադեպ տեսարան: Կանանց մեղմ ու նազանի, տղամարդկանց խրոխտ ու ռազմաշունչ շուրջապարերը հայկական ժողովրդական իննավուրց ու հարազատ մեղեղիների ուղեկցությամբ, կարծես հոգևոր հնքնության ամրոցներ էին, որոնց պարհապնդերից ներս չեր թափանցել ոչ մի օտար ու խորը շարժում և մեղեղի: Պարողներից մեկին հարցրի, թե դրանք ինչ պարեր են: Պատասխաններ.

- Մեր պարերն են: Մրանք պարել են դեռ մեր ապուապերը:

Շարսանիքի դեկավարը՝ Քամիլ Թաթարօղլին, ուսու-

ցիչ է, բոլորի կողմից հարգված, համայնքում կշիռ ունեցող մարդ: Մեզ ճանապարհելիս նկատեցի, թե նոր միջավայրում հեմշիլները արդեն հարմարվել են, ինքնավստահ են զգում: Մի պահ լրեց, ապա նայելով անորոշ ուղղությամբ՝ ասաց:

- Ժողովրդի հետ, այն, հարմարվել ենք: Բայց բազ-

մարդիկ հարցերում թույլ ենք ու անպաշտպան:

- Ի՞նչ հարցերում:

- Գիտեք, Շայաստանի նախագահի յուրաքանչյուր այցից հետո հայերն ավելի ուժեղ ու ինքնավստահ են զգում: Մանավանդ Կրասնոդարի երկրանաս կատարած այցից հետո: Մենք միայնակ ենք, թիկունք չունենք:

Տարիներ առաջ՝ 1984թ., ապա 1987-ին, հայագետ Սերգեյ Վարդանյանը ոչ միայն մեզանում առաջինը ուշ-

ադրություն դարձնելով հեմշիլների խնդրին այցելեց Միջին Ասիա և Կրասնոդարի երկրանաս, այլև դիմեց գործ Սերո Խանզարյանին մեր միջինասիացի հայունակիցների Շայաստան տեղափոխվելու խնդրանքը հշխանություններին ներկայացնելուն աջակցելու համար: Կոմունիստական վարչակարգը մերժեց այս խնդրանքը, թիկունք դարձրեց նրան:

Կրյոյ ք Քամիլի ազնիվ հոգում մերժված եղբոր անթեղված վիրավորանքը չեր բողոքում: «Թիկունք չունենք...»: Ականայից հիշեցի Շայաստանի նախկին հշխանությունների ուրացումը: Չգիտեմ մթության մեջ Քամիլը տեսակ ամոթի շիկնանքը իմ երեսին, որը, չգիտեի, թե ուր թեքեմ:

Խնդրեցի հարսանիքի տեսագրության ժապավենի կրկնօրինակը: Խոստացավ տալ: Երկրորդ օրը երեկոյան ընկերներիս հետ գնացի Քամիլի տուն: Խստեցնինք բակում, թե խմեցնիք և շարունակեցնիք նախորդ օրվա զրոյցը: Ուշադիր նայում էի Քամիլի նոր կառուցվող տանը:

- Միջին Ասիայի տունս շատ լավ էր: Մերոնք ընդհանրապես լավ տներ են կառուցում: Այստեղ տեղացիներին էլ սովորեցրինք տուն կառուցել, բայց վերջում ստիպված մեր տներն էր բողեցնիք նրանց...

Արդեն բավական հեռացել էինք Քամիլի տնից, երբ Արտավազդի հեռախոսը զնաց. ժապավենը մոռացել ենք վերցնել: Վերադարձանք: Քամիլը հեռախոս չուներ, իրողությունը պարզելուց հետո կեսգիշերին անցել էր տնից տուն, ճարել թջային հեռախոս և զնագահարել... Անհանգիստ էր. գուցե ժապավենը չենք ուղում տանել, փոշնանել ենք:

- Դա ծեզ համար եմ արել, որ տաներ Շայաստան: Վերադարձնել պետք չէ, կարծես համոզում էր:

Կտանեմ, միրելի Քամիլ, նաև կտանեմ դեռևս ձևորական հզումք խռովքս, որի կրկնօրինակը բողունում են ծեզ...

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԱՎՐՅՅԱՆ

Kulturkreis „Katschkar“
Internationale Gesellschaft für südkaukasische Sprachen und Kulturen e.V.
Frühlingsstr. 14 D 72293 Glatzen Tel. 07443/4533
Fax: 07443/4534 Katschkar@aol.com

- H e m s i n - Hamşen - Համշեն - Hemschin K u l t u r t a g e

Der Kulturkreis „Katschkar“ lädt herzlich zu den ersten „Hemschin“ - Kulturtagen am 20. und 21. November nach Frankfurt am Main ein.

Tagungsort: Asta-Studentenhaus, Mertonstr. 26-28, Raum K II

Programm

Samstag, 20.11.2004

14.00 Uhr: **Unbekanntes Hemschin**
Begrüßung in deutscher und türkischer Sprache

14.30 Uhr: **Die Hemschinen in der Nordosttürkei**
Geschichte, Sprache, Ethnologie, Soziologie und Ethnizität (Nurettin Gürcan, Wolfgang Feuerstein, Alireza Ali)

16.00 Uhr: Kaffeepause

16.30 Uhr: **Das Hemschinsische als Dialekt des Westarmenischen**
Zur Struktur der armenischen Sprache (Mikael Selyhdoff)
Ein Lateinalphabet für das Hemschinsische? (Wolfgang Feuerstein)

17.15 Uhr: **Schriften und Dokumente zu Hemschin**
Die östliche Schewarazenecke als wissenschaftliche Herausforderung (Wolfgang Feuerstein, Alireza Ali; Nurettin Gürcan)

18.00 Uhr: Kaffeepause

19.30 Uhr: **Impressionen aus Hemschin und den Nachbarregionen**
(Alireza Ali, Nurettin Gürcan, Wolfgang Feuerstein, Alireza Ali)

Sonntag, 21.11.2004

10.00 Uhr: **Die katholischen Armenier von Chatordzor**
Zur Geschichte, Sprache, Ethnologie und Architektur der Nachbarn der Hemschinen (Wolfgang Feuerstein, Nurettin Gürcan)

11.00 Uhr: Kaffeepause

11.30 Uhr: **Die Ethnien der Nordosttürkei zwischen Wahrheit und Fiktion**
Die „Identität“ der Hemschinen (Hemschink) und westliche „Wissenschaftstheorien“ (Wolfgang Feuerstein, Alireza Ali)

12.30 Uhr: Mittagspause

13.30 Uhr: **Diskussionsrunde:**
Armenische Wurzeln, örtlicher Staat und Europäische Union:
Was wird aus den Hemschinen?

Eine kleine Tischvorlage begleitet die Kulturtage. Über Publikationen zu Hemschin wird ein Bücherstand informieren. Eine Photoausstellung zur Nordosttürkei soll das Thema „Hemschin“ näher vor Augen führen.

Der Beitrag für die Kulturtage beträgt: 15 Euro, für Studenten 8 Euro. Kaffee und Gebäck sind dabei inbegriffen.

Herzlich Willkommen!

Oktobre 2004 • Der Vorstand

ԿՐՈՆԱՓՈԽ ՀԱՄԵԼՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԻՆՔՆԱԽԱՆԱԳՄԱՆ ԽԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Նուրեղյան Գուրմանը,
Վոլֆգանգ Ֆեյրշտայնը և Ալիյս Ալը:

Գերմանիայի Մայնի Ֆրանկֆուրտ քաղաքում ապահոված հայություն է համշենահայ մի ընտանիք, որը կարծես թե է խաղալու համշենագիտության զարգացման, Սփյուռքի և Մայր Շայերների գանգվածային լրատվության միջոցներում:

Վոլֆ (Ալիս) Ալը, իր տաղանդաշատ որդին՝ Ռենի (Ծովակ) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձություններով անցած Սենար Բայրութ թյանական ազգային նախարարությունում գործադրություն է կազմակերպվել հայոց լեզվի կազմության մասին լուսապատկերների ցուցադրությամբ համեմատելու համար:

Ալիյս (Ալիս) Ալը, իր տաղանդաշատ որդին՝ Ռենի (Ծովակ) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձություններով անցած Սենար Բայրութ թյանական ազգային նախարարությունում գործադրություն է կազմակերպվել հայոց լեզվի կազմության մասին լուսապատկերների ցուցադրությամբ համեմատելու համար:

Վոլֆ (Ալիս) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձություններում գործադրություն է կազմակերպվել հայոց լեզվի կազմության մասին լուսապատկերների ցուցադրությամբ համեմատելու համար:

Վոլֆ (Ալիս) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձություններում գործադրություն է կազմակերպվել հայոց լեզվի կազմության մասին լուսապատկերների ցուցադրությամբ համեմատելու համար:

Վոլֆ (Ալիս) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձություններում գործադրություն է կազմակերպվել հայոց լեզվի կազմության մասին լուսապատկերների ցուցադրությամբ համեմատելու համար:

Վոլֆ (Ալիս) Ալը ու վերջինիս քերին՝ լիանը՝ մեծագույն փորձութ

1992թ. հնարավորություն ունեցա կարծանակով լինել Վենետիկի Սր Ղազար կղզում և արիթից օգտվելով փորձեցի ծանրանալ Մխիթարյան միաբանության անդամ՝ Պողոս վրդ. Սեհերյանի (1729-1814թ.) հուշագրությանը: Երջանկահիշատակ Յ. Սահակ վրդ. Նենճնյամին օգնությամբ Մխիթարյանների մատենադարանում գտու Պ. Սեհերյանի կյանքի պատմությունն ամփոփող ծեռագիրը, որի ամբողջական վերնագիրն էր. «Պատմութիւն Վարուց Տեան Յ. Պողոս Վարդապետի Սեհերեան, շարագրեալ յիւրմ 1811 Վենետիկ, ի վաճա սրբոյն Ղազարու»:

Իսկ այս ձեռագիրը փնտրում էի, քանի որ «Քազմակեալի» 1919թ. 9-րդ համարում կարդացել է Յ. Բարսեղ Վոր. Սարգսյանի «Վհճակագրական նոր տեսություն մը ի նպաստ անկախ Հայաստանի» հոդվածը, որում հե-

ԵՐԵՎԱՆ ԿԱ
1776թ. - ՀԱՆԴԻ

դիմակը առաջարկում էր Արևմտյան Հայաստանի հայության թիվը հաշվելիս աչքարող չանել նաև բռնի կոռնափոխված հայերին և Զ. Պողոս վրդ Մեհերյանի հուշագրությունից վերապատճում էր ճահմեղականացված համշենահայերի հետ նրա հանդիպումից մի հատված. «Եսկ Զ. Պողոս Վ. Մեհերյան, որ ... 1776-ին ճանապարհորդած է Յամշեն, իր ինքնակենսագրության մեջ շատ կենդանի գույնով կը նկարագրեմ զավարիս Խևակ գյուղին մեծ և շրջաբնակ գյուղերու տաճկացած իր առունենականինեն օտած անսպիր որ-

դունելությունը և մեկ սրտաճնիկ տեսարանը: Չու ուրացյալ ժողովուրդը լսելով որ Եկավորն քահանա է, չորս կողմը խռնված աջը կը համբուրեիմ. և իր ուղեկից քահանային շարժմական սեղանին վրա պատարագած ժամուն՝ ամենըն ալ ծնրադիր մտիկ կ'ընեին. ուստի գուշակեց, թե անոնք հայություններածած են, բայց ոչ մոռցած զայն. փնտռեց և գտավ եկեղեցին ևս, որ ողջախնի այրիի մը պես իր ուրացյալ որդվոհմն թողված օրեն ի վեր՝ թեև փակ, բայց կը մնար անարտ: Բանալ կու տա զամի, կը լվա կը սրբ. և Ս. Խաչին տոնը իր ուղեկից չորս նորոննա քահանաներով ցայգապաշտոն նելեն ետքը՝ ձայնավոր պատարագ մ'կա ևս մարդուանե:

Ի ձայն խորիուր խորի խորիքավոր երգին կ'արթճնա ուրացյալներուն խիղօք, կը հիշեն իրենց պապերու և մամերու հավատքը, և խուռնընթաց կ'ուզեն Եթրս մտնեն: Սա Կ'ուզեն արգիլել անոնց մուտքը. բայց ի զուր: Ավետարանի ժամանակ, կը մեկնե զանի, հագարացվոց լեզվով, շրջակա գյուղերեն հոն եկող ժողովոյան, հիշեցնելով իրենց նախմայց սուրբ կրոնքն և կրոնական պարտքերը: Եվ ապա սաստիկ զգացված կը փութա մնենիլ անտի, զի հալածանաց ժամանակ ըլլալով կրնային ծերբակալել զինո՞ր՝ իր փառմա»:

Բանի որ Բ. Սարգսյանի վերապատճառը քացարկ արժեքավոր էր, բնական էր, որ առաջին հիմ արիթի դեպքում փորձեցի ծանրանալ Պ. Մեհերյանի ծեռագրին: Ցավոք, պարզեց, որ Բ. Սարգսյանը երթեմն շեղվել է բնագրից և անհարկի հավելումներ արել, օրինակ գրելով, թե Յ. Պողոսը Ավետարանը մէկնում է «հազարացից լեզվով», այսինքն՝ արաբերեն, ինչը չի բխում բնագրից և Խևակի ու շրջակա զյուղերի հայերի արաբախոս լինելու մասին անհիմն հետևությունների տեսիր կարող է տալ:

Այս, որ կըսանափիշություննից երկու դար
հետո էլ խևակցիները հայախոս էին՝ վկա-
յում է Յ. Տաշյանը, որը 1910-1911թթ. ծանա-
պարհորդել է Սև ծովից Կարին և իր «Տայք,
դրացիք եւ Խոտորջուր, պատմական-տե-
ղագրական ուսումնասիրություն» գրքի երկ-
րորդ հատորում գրում է, որ «հաճախ հար-
ցափորձած ենք – մեր ուղևորությանց ատեն
- զրոժածված այս կամ այն հայ բառը, իբր
անզետ՝ մեկնություն խնդրելով դիտնամբ, և
նկատած՝ որ ասոնց շատերուն թուրք համա-
գործներն անծանոր էին շատերուն: «Իրենց
գյուղն այսպես կ'ըսեն», այս եւ ամեն մեկ-
նության համեմերգը: Ոչ սակավ անզամ նշ-
մարած ենք որ այն հին մահմետականա-
ցածները, որոնք այնպես կը վարվին իբր թ
թուրքերենե զատ ուրիշ լեզու չեն գիտեր, լի-
ովին կը հասկնային հայերենը (օր. Խևակ-

ցիք»: «Այսօր ալ Խևակցիք, կամ գոնե շատը՝ հայերեն զիտեն կամ կը հասկնան թեև օտարի հետ (արական սեռը) թուրքերեն կը խսիսին: Մահմետականը տակավին պահած են առհասարակ հայ մականուններն ալ (օր. «Քեշշ-օղլու, Մակար-օղլու, Մինաս-օղլու» ևն, ևն)»: Հաշվի առնելով վերջին տարիներու

ՄԵՐԳԵՅԻ ՎԱՐԴԱՎԱՆ

1776թ. - ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՄԱՀՄԵԴԱԿԱՆԱՇՎԱԾ ՀԱՍՏԵԼԱԶԱՅԵՐԻ ՀԵՏ

Ենք բնագրի հաճապատասխան էջը, բացել ենք հապավումները, հատուկ անունները սկսել ենք մեծատառով, մեծատառով ենք սկսել նաև ուղղակի խոսքը, ի նախդիրից առաջ դրված ապաթարց նշանը չենք վերաբարդել, բացահայտ գրչական սիսակները տպագրել ենք շեն տարով, բաց թողնված տառերը լրացրել ենք ուղղանկյուն փակագծերի մեջ, սուրանկյուն փակագծով նշել ենք բարի կրկնությունը, կետադրությունը նշանակել ենք ներկայունս գործող կանոնների հաճածայն:

II(161) «...բերին Բ. (2) տիրացու ի	170
Կարմիր գեղջէ և տիրացու մի ի Մոխրակոյս գեղ- ջն և զայլ ոմն տի- րացու Աթօրք ի Դամամշէն գալ- առէն, ի խէվակ գեղջէն: Կարմր- ցիք քահանայն և ժողովուրդը, և մոխրակուտցիք ի ժողովին վկայեցին վասն տիրացուաց իւրեանց, իսկ խէ- վակցի Աթօրքին ոչ գոյր ի գեղջէ իւրմէ վկայ և ոչ մի: Ուս- տի Խոտրօրոյ ծե- րագոյն քահանայք այսպէս վկայեցին, թէ մինչ խէվակցիք բուրքացան, եկն անդր 5 և կամ 6 տունք ուղղա- փառք, զորս Խո- տրօրոյ քահա- նայք հովուրին գմալով գալով. եր անդր ծեր ոմն, որ եր հայր այս տիրա- ցու Աթօրքին, և ի հիանդանալն ծե- րոյն կոչ զուղա- թան եռաց: Եթէ	Հայութ շնորհ է աշխա- մայի կարգապահ և ինքու- թ և գույքու ու ապ- նուագութ և պար- զութ և բարցու առաքե- ման ուղարկ է գույքու ու հայութ և առաքելու ի ուղարկ և գույքու շնորհ է ապ- նուագութ և պար- զութ և բարցու ու առաքե- ման ուղարկ է գույքու ու հայութ և առաքելու ի ուղարկ և գույքու շնորհ է ապ- նուագութ և պար- զութ և բարցու ու առաքե- ման ուղարկ է գույքու ու հայութ և առաքելու ի ուղարկ և գույքու շնորհ է ապ- նուագութ և պար- զութ և բարցու ու առաքե- ման ուղարկ է գույքու ու հայութ և առաքելու ի ուղարկ և գույքու շնորհ է ապ-

վակու Եղբարս ԽԵ-
վակու առ ինքն և ասէ ցնոսա. Սիրելի՛ Եղ-
բարք իմ, գիտե՞ք զի յաւուրս մեր թուրքա-
ցան գիւղականը մեր 200 տունք, և ուղա-
փառ սուրբ հաւատը ողորմնութեամբ Աս-
տուծոյ զմեզ պահեաց, և ահա քահանայ
չունիմք, և յես այսորիկ երկնչիմ, զի մի որ-
դիք մեր և ծեր Կորիցեն առանց քահանայի:
Ասեն ցնա. Դայ՛, զի՞ն արասցուք: Աս
ցնոսա ծերն թէ՝ Ահա զորդին իմ զՄերօրէն
իր 9 անաց է, տամ ձեզ և 2000 դահեկան,
զի զՄերօրէս առաքեսչիք ի Խոտրօնուր՝ առ
տէր Յակոր մեծաւոր նոցա, մնալ անոր և
ընթեռնուլ, և ի հասանիլ ժամանակին թեր-
ջիք անտի II(162) և ծեռնադրեալ տացջիք,
զի մի՛ Կորիցեն զաւակը մեր, որպէս կորի-
ան գիւղականը մեր: Զայս կոտակ արարեալ
ծերունույշ՝ վախճանի: Եւ նոքա զկոտակ
նորա կատարեալ են: Զայս ամենայն վկա-
յեաց տէր Յովկի Խոտրօնը մեծաւոր, Ծի-
ճապաղի ծեր տէր Մարգար, ի Սիւնեաց
գեղջէն տէր Ակերսան և տէր Կարապետն, ի
Կաղմիշտայ տէր Պողոսն, ի Խանթածո-
ոու տէր Յօհաննեսն և ալլն:

II (164) ...Նակ յաղագու երկու կարմրցի
տիրացուացն և մոխրակուտցի տիրացուին
և Խէվակայ Սէրօթին վկայութեամբ քահա-
նայից և ժողովրդոց օրինօք ծեռնադրեցան:

II (167) Վասն զմալոյ իմոյ ի յԱրդուկն

9L. Ը-ԵՐԵՎԱՆ

...ՅԵՏ այսորի[կ] իբր անցին աւուրք ինչ, առի ընդ իս զտեր Պետրոսն զնորդ[ը]Նծայ տէր Աւետիսն և զհամշէնցի տէր Սլորդն և չօգայ ի Դամանաշէն՝ ի գիլը Ա(168) <ի գիլը> Խեվակ, բայց ի ճանապարհին ի զարիւրելի Լերինս ծիւնապատս Ելաք, և այնչափ սաստիկ ցուրտ էր և բուք, մինչ զի ամենեթեան գրեթ յու-

卷二十一

տոսի. և ի փոխելն II(169) <ի փոխելն> քո
զծու յունական՝ այլևս ոչ կարեն ուղղել
զժողովուրդս գեղջ քո: Յետ այսորիկ խոս-
տացայ նմա տալ զգեստ պատարագի և
սկիի ըստ ծիսի հոռոմնց: Եւ ապա ի Գիմիշ-
հանայու առաքեցի ննա զգեստս ըստ
խոստման ինոյ ամենայն զարդուք: Իսկ
յետ պատարագացն ըստ սովորութեան
ազգիս շուրջալաւ և խաչի ելեալ մեր յեկե-
ղեցւոց օրինել զգերեզմանս ուղղափա-
ռաց, և ուրացեալքն գեղջն կրիւտեցան ի
վերայ մեր և սիրեցին զկերակնոր ի վերայ
զերեզմանաց հարցն իւրեանլց, և աղաչէ-
ին զիս այս ոք և այլ ոք թէ՝ Եկ և օրինեան
զգերեզմանս նախնեաց ինոց, զի քրիստո-
նեայ էին: Իսկ ոմանք ողբային զանհաւաս-
տութիւնս իւրեանց և խոստվանիլ խմրդի-
ին, մանաւանդ ծերը: Բայց քանի ինչ պա-
ռաւունք կանայք չէին ուրացեալ, որոց
հարկաւոր մասունս հաւատոյ ուսուցի և

արձակեցի, և յանձն արարի նորընօնճայ տէր Սէրօթին հոգալ զնոսա: Ձևստորոշից տէր Պետրոսն բողի ի խեվակ, իսկ ես առի զնորընօնճայ տէր Սէրօթն և չզօյ ի համգրուան նոցա, որ էր ի հերի ի խեվակէն իբր ժամ մի, որ էր ի մէջ անշառախիստ մեծամեծ ծառոց և քանի ինչ ագարակիք, ուր էին խաչինք, եզինք և կովք և մեղուց նորընօնճային և փոքրիկ տնակիկ մի, ուր իշեվանեցաք յայն գիշերին, և առաւտոն պատրաստեցաք երկորեանս, յեն պատարագացն խնդրեցին օրինել զագարակս, զխաշինս և գեղին: Յետ այստրիկ ճաշեցաք: Ապա պաշար ճանապարհին պատրաստեալ էին, եղին ընդ մեզ զվլքանչելի մեղր սպիտակ իբրև զծին, և համեր կոգի, պատուական պամիր և այլն: Եւ անտի յուղի անկեալ մեր իջար ի լեռն անտի ի ծորս ի յափն նորուու գետոյն: Այս նորուու գետն անցան ի Բաբերոյ և զնայ անկանի ի մէջ լերանց Խապիրու և լազից, և անցեալ գիւայիր, <հատօ> II (170) հատան զլերինս բարձունս և իջան մերձ խոտորօքոյ, և անտի ի Փերագրազ, անտի ի Ալրուին, և խոտորեալ յարևանուս իջան ի Բաբը, ի Սեաւ ծովն: Եւ զնայար առ ափամը նորուու գետոյն, որ զարդարեալ էր այգեստանօք, ծիտաստանօք և պատուական պտղատու ծառովք: Վասնզի ես ծագաց ի ծագս շշան առի, բայց ոչ ուրեմ այնախիս ազնիւ պտուղ տեսի և առատ: Զի բօթափեալ էին պտուղնք ի վերայ ճանապարհին, և ընդ ոսիւք անցաւորաց ճնկել էին, և իբրև ջիւր շաղաղեալ էր շիրան պտղոց զճանապարի, և մանաւանդ նոնոն, այն զի մեծամեծ նոնենիք էին, որոց ոստրն խառնեալ ընդ մինեանս, և իմ նստեալ ի գրաստ ընդ ծառովք գնայի, և մեծամեծ նորոնք կախեալ զծառոց հասեալ և հերձեալ և բօթափեալ ի վերայ ճանապարհին, առնյի և ուտի անուշ անուշ: Եւ ի հարցանելն իմ ընոսա, թէ՝ Ընդէ՞ր թողուք կորնչիլ պատուական պտղոց այլոցիք, ասէի՞՛ Դապա զի՞նչ արասցուք, ոչ որ է, որ զնէ: Եւ մինչ փոխով պտուղ հայցի ի նոցանէ, պատասխանէին, թէ՝ Սուն յայգին և ըստ ցանկութեան բում ժողովեալ զինչ և կամիս, կեր, առ և զնայ վասն հոգուց տնկողաց և նախնեաց մերոց, որը քրիստոնեայք էին: Զի թէպէտ նախնիք նոցա ուրացեալ էին, բայց հեզանիգի և հիւրասէր էին, նաև քաղաքավար, իբրև քրիստոնեայս համբուրին զայ իմ, և տանին ի տունս իւրեանց ընթռոնով զԱւետարան ի վերայ հիւանդաց իւրեանց, զի հաւատային ի սուրբ Աւետարան: Ի խվակայ մինչև ցյԱլրուին յերիս աւուրս զնացաք, և իշանանցայ ի տան տէր Յովկին ի հոկտեմբերի 1776[թ.], որ և ընկալաւ զիս սիրով, նմանապէս և քաղաքացին:

Կարմիր, Մոխրակոյս, ճիճապաղ, Սիլմեաց,
Կաղմիտուտ, Խանքածոր - Կիսկիմի (Բերդագրա-
կի) գավառակի մեջ մտնող Խոտորքի գյու-
ղախմբի գյուղերից:

Արդյուն - քաղաք Ախալցխայի փաշայության համանուն գավառում, 1878-ից Բաթումի նարգի Արդյունի օկրուգի կենտրոնն է:

Գիմիշհանա - Գյումրուշխանե՝ համանուն գավառի կենտրոնը Տրապիզոնի նահանգում:

Ծուրծալի - շուրծառվ:
Կոփի- կարագ, յուղ:
Սոնըն - իմաս' նոռներն:
Խաչեն - Խաչեն՝ պետքարար ճարդի ժերեն

**Իսպահ - Սամք թիգրամալաք Տորոյոս զատը
աշ ափին:**
**Փերազորաց - Բերդազորակ՝ բերդ, անրոց Մեծ
Դայրի Տայր նահանջում:**
Քարմ - Բարում քաղաք Աև ծովի ափին:

В КРАСНОДАРЕ ВЕЛИКИЙ ПОЛКОВОДЦ ВОДЕЦ С АРМЯНСКИМИ КОРНЯМИ ВОЗВЕДЕН НА ПОСТАМЕНТ

В Краснодаре был установлен памятник Александру Суворову. Четырехметровая бронзовая фигура великого полководца возвышалась на гранитном постаменте в сквере по улице Октябрьской, напротив шифровального училища им. Штеменко. Там, как утверждают историки, были расположены первые казачьи крепости. Александр Суворов по приказу Екатерины II привел на Кубань казаков и определил южные границы России. Надпись на памятнике гласит: "Александр Суворов - основатель Екатеринодара". Автор памятника, краснодарский скульптор Аллан Корнаев хотел, чтобы памятник великому полководцу олицетворял в первую очередь не военачальника, а государстваенного деятеля, чья роль в основании и развитии Екатеринодара неоспорима. Как известно, мать великого полководца была армянкой, и у нас появилась приятная возможность гордиться установлением первого памятника в Краснодаре человеку с армянскими корнями.

225 ЛЕТ НОР-НАХИЧЕВАНИ

14 ноября исполнилось 225 лет со дня основания Нор-Нахичевани. Это армянское поселение возникло благодаря указу императрицы Екатерины II. Высочайшей царской грамотой армянам, переселенным с Крыма, выделялся кусок земли в устье Дона, а также предоставлялись некоторые привилегии.

Предками донских армян считаются анийские армяне. Ани - древняя столица Армении. В начале четырнадцатого века она пала в результате нашествия турок и разрушительных землетрясений. После этого армяне заселили крымские земли, где прожили не одну сотню лет. В их руках была сосредоточена практически вся торговля и ремесленное дело на полуострове. Стремясь присоединить Крым, Россия решила ослабить его экономически. Так началось очередное переселение армян. В 1779 году Екатерина выделила территорию для армянских поселений. Жители Нор-Нахичевани освобождались от рекрутской повинности и от всех налогов на 30 лет. Это позволило довольно быстро развить торговлю, и наладить отношения с соседним Ростовом. Бойкие нахичеванцы первыми догадались перекупать продукты у крестьян, и продавать их по более высокой цене в городе. Во времена дефицита, в Нор-Нахичевани можно было достать любой товар. Сегодня Нахичевань и Ростов слились в один город, и Нахичевань стала Пролетарским районом областного центра.

Два века назад Нор-Нахичевань состоял из шести кварталов - по числу городских приходов. Седьмым стала монастырская церковь - Сурб Хач. Здесь открылась первая типография, школа-пансионат, библиотека, а позже музей. В 1904 году в городе "донских армян" было 9 улиц, 20 переулков, разделенных на 40 линий, 12 церквей, 8 кладбищ и один мужской монастырь. В те времена нынешний Пролетарский район значился на географической карте как отдельный населенный пункт. Теперь на площади Карла Маркса на месте разрушенного храма - Областной Дом народного творчества, Нахичеванский театр стал Молодежным, а вместо двух городов на карте один - многонациональный Ростов-на-Дону.

У ЯРОСЛАВСКИХ АРМЯН ПОЯВИТСЯ СОБСТВЕННЫЙ ХРАМ

Скоро у ярославских армян наконец-то появится собственная церковь. В городе официально проживают более 5 тысяч наших соотечественников. Сегодня представители диаспоры побывали на месте строительства будущего храма. Проект армянской церкви был разработан еще в 2002 году, но из-за поиска места для будущего храма и нехватки средств, его введение не началось. Сейчас, когда дело уже свинулось с мертвой точки, ясно, что собор будет состоять из нескольких помещений. Рядом планируется построить ряд культурно-массовых комплексов. "Все прекрасно понимают, что такое храм, церковь для каждого народа. Нам тоже очень хочется вдали от родины иметь свой храм, и мы думаем, он будет полезным и пригодным не только для армян, но и для всего ярославского общества. Здесь будет замечательный культурный центр", - отметил заместитель председателя областного армянского общества "Наири" Виталий Арутюнян.

Эти ритуалы фиксируют сезонные климатические изменения в природе и связанные с ними особенности годичного распределения сельскохозяйственных работ. Важнейшей из таких сакрализованных действий, открывающие и завершающие год, знаменующие "умирание" или наоборот, "воскрешение" живой природы принадлежат к так называемым космогоническим ритуалам, для которых характерно моделирование акта мирового творения, нахождение временно уте-

толоз (ПбЭпб^{1/2}) демоническое существо, очевидно связанное с водой, поскольку оно причиняет вред и тому, кто пошел ночью по воду [Шбхс³¹]Э, 1901, с. 154].

По селу ходят люди (сейчас в основном дети) с лицами, измазанными сажей (см. о ее семантике) или скрытыми под маской в виде прямоугольного куска темной материи с прорезями для глаз. Они стучатся в дома и бросают в приоткрытую дверь, но так, чтобы их не заметили, пустой хурджин, привязанный на

нице (проводы зимы и встреча Нового года весной) - встреча Нового года зимой. В новогоднюю ночь повсеместно устраивают также семейную трапезу со многими ритуальными действиями.

Начало Нового года (старый стиль - 1 января, новый стиль - 14 января). Этот день поздравлений, носящих откровенно очистительный и посвящительный характер (амш. диал. Эыс ЯЭ³эхсбхя. букв. "новое поздравление"). Поздравляющий, обязательно со сторо-

ИГОРЬ КУЗНЕЦОВ

Кандидат исторических наук (Краснодар)

КАЛЕНДАРНЫЙ ЦИКЛ. НОВЫЙ ГОД, РОЖДЕСТВО, КРЕЩЕНИЕ И РИТУАЛЫ

рянного "центра мира", распределение заного ролей творца и его противника и т.д. С принятием той или иной мировой религии (у амшенцев - христианства монофизитского толка, у хемшилов - суннитского ислама) эти ритуалы сильно ассимилировались новой идеологией и выступают теперь под ее оболочкой. Сюда же относятся и те ритуалы бедствия, которые предназначены загородить культуру от периодически возникающих климатических катастроф, таких, как засуха и т.д.

Все традиционные праздники амшены-христиане продолжают отмечать по юлианскому календарю (старый стиль), несмотря на то что армянская церковь в 1924 г. перешла на григорианский.

Новый год

(амш. диал. Эыы¹³Э < арм. лит. Эбс³Э)

Светский праздник. Наступление нового года встречают зимой. Такая дата обусловлена только астрономически (с 24 декабря в Северном полушарии долгота дня постепенно увеличивается), и в исторической перспективе ей предшествует празднование нового года весной, т.е. во время нового "оживания" природы (см. дальше). С принятием христианства ведущей стала третья система отсчета - начало и конец годового цикла начали увязывать с датами жизни умирающего и воскресающего Христа. В результате основной новогодний ритуал (космологический) переместился на день Рождества Христова (см.). Но сохранилось большое количество других действий, главным образом оберегающих, общей целью которых было нейтрализовать опасность наступающего "безвременя" и подготовить переход к новому году. В некоторых из них играют роль комплекс одежды, периферийные элементы, внешний вид человека, придильный инструментарий.

Конец года (старый стиль - 31 декабря, новый стиль - 13 января, по материалам А. Мурадяна /\$Н³ХПБЩбх/ < Н³ХЗП "цветок", ЩпЭ³И "всходить, входить"). В этот день женщины, дети которых еще не держали цветок в руках, не должны прядь и мыть голову, чтобы волосы не стали седыми [Шбхс³¹]Э, 1901, с. 152]. Цель этого табу - не потревожить волосы, "не убить" и не допустить их старения (поседения). В нем скрывается и более глубокое стремление - обеспечить прорастание всходов ("растущие волосы - ростки растений"). Не случайно и то, что табу касается именно женских волос; женщина выступает как символ плодородия и земледелия. И такая мотивировка, и само название дня говорят о прежних связях новогоднего праздника с весенне-летним полуциклом.

Новогодняя ночь (старый стиль - с 31 декабря на 1 января, новый стиль - с 13 на 14 января). Старый год уже "умер", но новый еще не начался. В обрядности жизненного цикла этому соответствует лиминальный период после рождения, дефлорации или смерти. Как и в тех случаях, ожидая наступления года, ритм действий и явлений настраивают соответствующим образом: во всем стремятся подчеркнуть положительное и скрыть отрицательное. Поэтому, например, чесалку для шерсти (кошачья спица - отрицательная ипостась фаллоса) предписывается до водоосвящения спрятать в печь или какое-то углубление. Если это не соблюсти, то ею же тебя семь раз "прочешут" (ПбЛы¹сшБ) выходящий ночью кон-

длинной веревке. Находящиеся в доме хватают его, и начинается борьба, кто кого перетянет. Наконец хозяева дома сдаются, наполняют хурджин грецкими орехами, фундуком и

конфетами, а находящиеся под дверью вытаскивают его и уходят, так и оставшись незамеченными. Ритуал невербализован. Из всего пожертвованного на следующий день устраивается общественная трапеза для участников ритуала.

По другому варианту собранное несут в церковь и там раздают нищим. Ряженые символизируют еще какой-то класс демонических существ, в чем-то напоминающих свадебных "лисиц", в чем-то - некоторых персонажей рождественского ряжения, а сам ритуал является стремлением умилостивить их жертвоприношением. Их основной признак - чернота, "невидимость" - подчеркивает разведение двух миров:

мира света, жизни и потустороннего невидимого мира злых существ.

Более сложный характер носило это ряжение у городских трапезонцев: два человека, один из которых пригибается, покрываются накидкой и изображали "верблуда". Такие "верблуды", а их могло быть несколько одновременно, ходили с песнями по дворам и закидывали мешки в двери, а хозяева должны были наполнить их орехами, сладостями и т. д. Очевидно, в некоторых деталях ("верблуд" противопоставляется низовым духам как "верхнее: нижнее", табу на вербализацию снято) этот вариант противоположен первому. Ряжение в "верблуда" известно и в других районах Армении, но там оно проводится на Масленицу или во время свадьбы [Петросян Э., 1985, с. 178]. Можно предположить, что здесь, при условии точности данных, оно перенесено на Новый год в результате каких-то структурной деформации: Масле-

ны, должен прийти в дом очень рано, до того, как там побывала кошка (воплощение низовых духов). Лучше, если им будет мужчина / мальчик (женщина = зло). Он ступает с правой ноги ("правое: левое") и произносит специальную формулу.

Рано утром наконец снимаются ограничения на воду и все купаются для того, чтобы вместе с водой ушли все боли (семантика прозрачна). Члены семьи становятся вокруг очага и обливаются водой. Если в этот момент из очага по направлению к кому-либо вылезет муравей, тот человек будет счастлив весь год [Шбхс³¹]Э, 1901, с. 156] ("верхнее: нижнее"). Новогодняя обрядность частично сохраняется до сих пор, но большинство табу уже не соблюдаются.

Рождество и Крещение

[трап. ТЭбхЭ¹ < арм. Канон. МЭбхЭ¹ "Рождество"; джан. ТбхЩ·Эбх или в виде глагол. формы ТбхЩ·Эбх бх ·бх , где ТбхЩ< Мбщ арм. Канон. "Говенье", находится под влиянием тур. села "пятница, пятничное, ср. Хемш. УбхЩ "пятница", отсюда джан. форма, букв. "разговенье" (после рождественского поста)].

Вmonoфизитской церкви, как и у ранних христиан, совпадает с Крещением и отмечается в январе, но сохраняет пережиточные связи с весенне - летним полуциклом.

Ночь перед Рождеством (старый стиль - с 5 -го на 6 -е, новый стиль - с 18 на 19 января). Вечером купаются, "чтобы все заботы унесла вода" [Шбхс³¹]Э 1901, с. 157]. В такой ситуации возникает еще один тип ритуала, до сих пор не встреченный, - гадание. У джан. орудийцев вечером во время сочельника девушка есть только соленое и не пьет воду. На ночь она ставит два закрытых крышкой ведра с водой, связанных цепью, которая замкнута замком. Ночью во сне к ней должен явиться будущий жених, который отомкнет замок, чтобы напиться ("замочная скважина = vagina"; "ключ, отмыкающий ее, = penis", см. выше). Основным же событием предрождественской ночи является космогонический ритуал, точнее, его сниженный ритуал - коляды и ряжение (амш. ЙёйбхП). Известно несколько их локальных версий, в которых присутствует ряд общих моментов.

Ряженые (наиболее постоянны «дед» или «жених», «невеста» и «арап») со свитой подходят к какому-либо дому и произносят нараспев без четкой мелодии набор канонизированных формул- благовестий («н»злЭ»с), который также имеет свои локальные варианты.

Оригинал

Русский перевод

Джаник (выходцы из окрестностей Унье - совр. с. Терзиян)

²С³ ё·П Нё(с) пБй³Э Щб¹. ³нё'Зл,

Вот пришли к вашим дверям, благая весть,

канонизированных формул- благовестий («н»злЭ»с), который также имеет свои локальные варианты.

(Вे щБЭУ ёш ³сГбхЭ·уёш, ³нё'зл,
Если кто спал – просыпайтесь, благая весть,
(Ве щБЭУ ёш нёс ½сГБЭуёш, ³нё'зл,
Если проснулись – слушайте хорошо, благая
весь.
Ве ³(с)ГбхЭ ёш Й³н ИЛёуёш, ³нё'зл,
Церкви святому кресту – мир, благая весть,
(Ве ½сГБЭуёш, ³нё'зл),
К³з лбхе Л³р ЛРХ³ХбГбхЭ, ³нё'зл,
ыЭБ С³ыЛбГбхЭ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома невестка будет благословлена, благая весть,
ыЭБ Г³ПныЛбГбхЭ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома жених будет благословлен, благая весть,
ыЭБ гбсЛбхЭ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома четыре угла будут благословлены, благая
весь,
ыЭБ щбхЭз бх ѹбхЭз³Л, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
(Дома все углы будут благословлены, благая
весь),
ыЭБ ЛбхЛбхЭ Л³ЩёсБ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома целины снопов будут благословлены, благая
весь,
ыЭБ ШзЛзЭз, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома гость будет благословлен, благая весть,
ыЭБ хазэин-Б, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома хозяин будет благословлен, благая весть,
ыЭБ хазайка, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома хозяйка будет благословлена, благая весть,
обхБ е³уёш, Щё (Э)П ЩБльу³щ, ³нё'зл,
Дверь откроите, мы замерзли, благая весть,
(ЩёП ЩБльу³щ, обхБ е³уёш, ³нё'зл),
обхБ быЭыХ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
(Мы замерзли, дверь откроите, благая весть,
Дверь, пущенная в ход, будет благословлена,
благая весть,
²Ййбх³з, ²Ййбх³з:
Аллилуя! Аллилуя!
ш³г³ 'бхс' С'у 'бхс', зБЩбх 'бхс', 'ыЙш³ 'бхс',
Ы'уХ 'бхс':
Ката давай, хлеба давай, джмур давай, долма
давай, масло давай!

Джаник (с. В. Лоо – с. Мессожай)

²С³ ё·³П Нёс пБи³Э Щб¹, ³нё'зл,
Вот пришли к вашим дверям, благая весть,
обхБ е³уёш ЩёП ЩБльу³щ, ³нё'зл,
Дверь откроите, мы замерзли, благая весть,
ЩёйшбЭ, О³ле³ Йён 'X³л³с, ³нё'зл,
Мелкон, Каспар, Багдасар, благая весть,
обхБ е³ыХ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дверь, пущенная в ход, будет благословлена,
благая весть,
ыЭБ гысЛбхЭ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома четыре угла, благая весть,
ыЭБ ЛбхЛбхЭ Л³ЩёсБ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома целины снопов, благая весть,
ыЭБ С³ыЛбГбхЭ, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома невестка, благая весть,
ыЭБ хазэин-Б, ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
..... ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
Дома хозяин, благая весть,
..... ыспЭУ ·зЭБ, ³нё'зл,
..... благая весть.

Сельские районы Трабзона (село неизвестно)

обЭБ С³ыЛбГбхЭ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Дома невестка будет благословлена, благая весть,
обЭБ Г³нбхЛбхЭ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Дома жених будет благословлен, благая весть,
обЭБ ЛЩбхЭБ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Дома закваска, благая весть,
обЭБ ПбыЭБ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Дома угол, благая весть,
обЭБ гбхыЛ ПбыЭБ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Дома четыре угла, благая весть,
²ЙйбХ, ²ЙйбХ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Все (алай-малаи), благая весть,
%бхЭ ПбПбяБ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл,
Рога вола, благая весть,
обхБ е³уёш 'Щ'Эц Щльу³щ, ³н»пЗл,
Дверь откроите, мы замерзли, благая весть,
ОбЭчЭз ПзЭПБ ыспСЭ³Н ПЗЭ³, ³н»пЗл:
Обидирка конопли будет благословлена, благая
весь,

Трабзон

шсЗлбл НЭ³й П³Х³ы(Э)з Щёг, ³нё'зл,
Христос родился в начале года, благая весть,
Ю³п Й³н Ш³Нн, ЩёсБ Ш³ысБ, ³нё'зл,
Очень хорошо заквасилось, мать наша, благая
весь,
шсЗлпил лЗсё 'бхлпнёш НЭ³й, ³нё'зл
..... Христос любил

Составлено по авторским полевым материа-
лам, за исключением текста из сельских
районов Трабзона, взятого из [БЯЛ³сЭ»с
Р³ЩЯЭз "ос³е3½бЭз ³ЭСыбхЛбГбхЭ,
1986, с. 90]. Текст из книги Торлакяна пере-
дан в традиционный западноармянский транс-
литерации, поэтому не отражает всех фонети-
ческих особенностей диалекта.

После того как ряженых впускают в дом,
кто-либо из них, чаще всего "дед", просит у
хозяев или клочок (аршин) земли для сева, или
продукты питания, такие, как масло, хлеб и
т.д. Затем для зрителей разыгрывается пред-
ставление ряженых, ядром которого является
"драка" "жениха" и его противника "арапа"
из-за "невесты", заканчивающаяся "убий-
ством", а затем обычно "воскресением" кого-
либо из них. В заключение хозяева удовлетво-

ряют просьбу ряженых и дают им ката (пече-
ные), масло, вино, водку и деньги. Рождест-
венское ряжение во многих селах сохраняется
до сих пор, но становится все большой редко-
стью. По словам информанта (с. Псырица), в
прошлом за ночь разные группы ряженых по-
сещали дом по пять раз, сейчас не чаще одно-
го раза. Параллельно с разыгрываемым на-
родным представлением раньше в церкви так-
же проходила рождественская служба.

**День Рождества и Крещения (старый
стиль – 6-е, новый стиль – 19 января).** Утром
все собранное во время колядования сносили
в церковь, а там раздавали нищим. Сейчас из
этих продуктов устраивается община трапе-
за участников ряжения. К числу других хри-
стианского бытования обрядов, имеющих отноше-
ние к комплексу одежды и не соблюдаемых
сейчас, относится крещенское водоискрытие: в
реку бросали золотой крестик, кто успевал
первым достать его, тот обладал им весь год,
другой мог выкупить у него этот крестик и
стать "крестным креста".

Об архаичных дохристианских истоках
рождественского ритуала говорит то, что кро-
ме упоминаний в двух текстах (г. Трабзон, бо-
лее косвенно – с. Сайдажи, около Орду) он не
имеет никаких соприкосновений с евангель-
ским сюжетом. Об исторических связях с ве-
сенне-летним полуциклом свидетельствует
следующее: во всех текстах более отчетлив мотив
благовещания (арм. канон. ³н»пбхЩЭ) –
весеннего праздника, чем Рождества; в самом
ритуале показан символический акт засева, ре-
ально приходящий также на весну.

Рождественское ряжение амшенских ар-
мян сохранило большинство особенностей ар-
хаического космогонического ритуала. Де-
 действие его начинается с моделирования начала
мира (поиск мирового центра); "дед" отмеря-
ет своим посохом круг, в который становятся
все исполнители, в тексте благословляются
четыре угла дома. Акт первотворения уподобля-
ется засеванию ("оплодотворению") матери-
и-земли. Продолжение космогонии, через
борьбу противников в основном мифе (перво-
мифе), в рождественском ритуале изображается
как конфликт созидающего ("дед") и "не-
законного" деструктивного ("арап") персоны-
ажей. Поведение ряженых выглядит гротескно:
"девушка" делает вид, что оплакивает "убито-
го" арапа, но затем портит воздух и уходит;
"доктор" шлепает по заду "арапа", и тот вос-
кресает. Это закономерно отражает общее
"снижение" персонажей на пути превращения
архаического ритуала в народное карнаваль-
ное представление, каким является рождест-
венское ряжение.

Несмотря на все эти деформации и замеще-
ния, в структуре последнего продолжает читаться
первоначальная задача – с помощью симво-
лических средств преодолеть препятствие для
продолжения жизни и возрождения природы
("соперник" устраняется, а брачная пара – "же-
них" и "невеста" воссоединяются вновь). Срав-
нение локальных вариантов ряжения, которое
показало бы синхронное развитие ритуала, за-
труднено из-за пробелов в описаниях, особенно
материалов по сельским и городским трапезон-
цам. Наиболее полные версии сохраняются у
ордуйцев.

Обращает на себя внимание то, что в ряде
случаев соперничающие персонажи меняются
некоторыми своими функциями: пожертвова-
ния собирают то "дед", то "арап". Во время
ссоры иногда "дед" "убивает" "арапа", иногда
"арап" – "деда". Наиболее отклонившимся
инвертированным вариантом выглядит самый
западный, т. е. происходящий из с. Орга – ой-
ма, окрестностей Чаршампа: пожертвования
собирает "арап", а не "дед", как в остальных
случаях; убивают также "арапа", но сами зри-
тели, а не "дед"; "девушка" делает вид, что оп-
лакивает "арапа" (в других версиях нет); она
поворачивается к нему своим задом, портит
воздух и уходит (во второй ордуйской версии
к "убитому" "арапу", наоборот, приходит "до-
CTOR" и шлепает по его заду); медиативным
персонажем является "жандарм", пытающийся
наказать за смерть (в других версиях –
"доктор", примиряющий, излечивающий, а не
наказывающий).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Р. Шбх³у³Э. Р³ЩЯЭз С³ы», Вз³зл, 1901г.:
" В. ЙйбХыЭ. ЙяЛ³сЭ»с Р³ЩЯЭз " ос³е3½бЭз
³ЭСыбхЛбГбхЭ, ³ЭСыбхЛбГбхЭ, 1986г.:
Э. Петросян. Сюжеты и образы народного и
драматического творчества армян. -Фольклорный театр
народов СССР. М., 1985.

О деятельности армянских общин**Сочинского района**

О жизни армян Адлера член совета
общественной организации "Амшен" (Армения) Айказу Алврцяну
рассказывает председатель адлерского
районного отделения общества "Севан" Огсен Самвелович Мумджян.

- Господин Мумджян, последние годы
чувствуется оживление в общинной
жизни армян вашего района и края в целом.
Известно, что общество "Севан"
является стержнем общинной жизни
Сочи. Расскажите, пожалуйста, о нем
нашему читателю.

- После землетрясения многих по-
страдавших из Армении поместили в

сочинских санаториях и гостиницах.
Наш народ, разумеется, помогал, чем
мог. Но мы поняли, что организованно
могли бы делать больше. Тогда и
возникла идея создать общество. И мы
его создали 1989г. в Сочи. Оно имеет
четыре районных отделения: Сочинский
центральный район, Хостинский,
Лазаревский и Адлерский.

В последующие годы резкие изменения
общественной жизни поставили перед нами
новые задачи, расширили поле нашего дей-
ствия. Сегодня перед обществом стоят такие
задачи, как сохранение наших традиций,
культуры, языка. У нас есть культурные
связи с Арменией. Мы сотрудничаем со все-
ми национальными культурными центрами
края и России в целом, страны, кото-
рая дружественно приняла наших дедов
и где мы живем мирно и дружно со всеми на-
родами. В то же время как организованное
общество мы себя считаем помощни-
ками руководства города, совместно
решаем проблемы.

- Для решения таких задач нужны
соответствующие структуры. Как об-
стоят дела в этой области?

- В нашем районе действуют пять
армянских школ. Одна из них, N 31- в

Адлере. Она, скажем так, чисто ар-
мянская школа. В сельских же школах
есть армянские отделения или специ-
альные классы, где предметы изучают
на армянском языке.

В этом году в первый класс адлерской
армянской школы поступило 40
учеников, а общее количество – около
450. Уровень школы достаточно высок. Наши выпускники поступают
в вузы России, европейских стран,
Армении. Учебники получаем из Ар-
мении. Есть трудности, связанные с
доставкой. Тут нас поддерживает ру-
ководство города.

Силами общины мы построили армянскую церковь Сурб Саркис, ко-
торая играет важную роль в нашей
жизни.

- Молодежь участвует в работах и
мероприятиях общин?

- Да, и это очень радует. Ведь на-
ша основная цель заключается в том,
чтобы наши дети сохранили традиции
своих дедов и отцов – наше культур-
ное богатство. У нас есть танцеваль-
ный ансамбль "Севан" (художествен-
ный руководитель – Самвел Степа-
нян), который принимает участие во
всех мероприятиях, фестивалях. При
наших школах действуют художест-
венные кружки. В основном силами
нашей молодежи мы празднуем об-
щенациональные праздники, в
частности День независимости.
Между прочим, он совпадает с
днем пограничника России. На ээ-
этот праздник мы приглашаем и на-
ших друзей – русских, казахов, гре-
ков. Особенно с плачено

отмечаем день памяти жертв Геноцида
армян. Отмечаем и церковные
праздники.

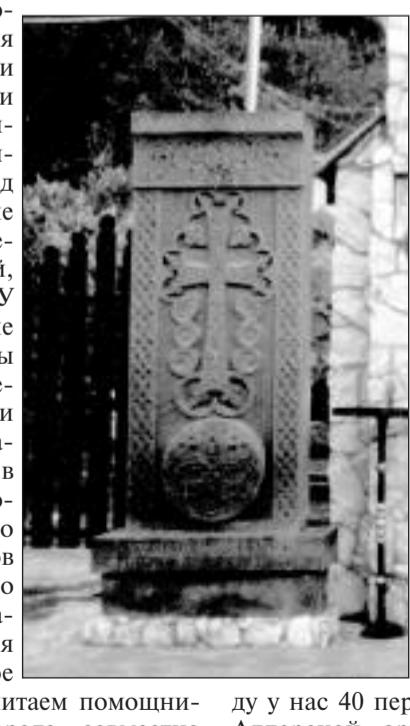
Один из наших патриотов – Эду-
ард Халайджян построил музей-ресто-
ран. В музее хранятся этнографичес-
кие экспонаты амшенских армян. Во
дворе стоит хачкар.

Ресторан построен в форме Ноева
Ковчега. Хотя комп-
лекс в народе назы-
вается "Амшенский
двор", но на самом деле он является цент-
ром дружбы народов.

В последние два года у нас в районе
действует филиал Со-
юза Армян России. Мы сотрудничаем с
САР, так как у нас об-
щие цели и задачи. И
это дает свои плоды.

- А есть такие труд-
ности, которые препят-
ствуют вашей работе?

- Основная труд-
ность – безразличие
людей, которые не
участвуют в общих де-
лах. Ничего так про-
сто не дается. Я уже
сказал, что в этом го-
ду у нас 40 первоклассников только в
Адлерской армянской школе. Это
итог нашей постоянной работы. А те,
кто не участвуют в работах, не под-
держивают с нами связь, даже не
представляют, какие у нас трудности,
как делается дело, которое кажется
естественным.

Еще в конце века, на заре армянского национального пробуждения, об армянах Трапезундского вилайета губернии Западной Армении ныне в составе Турции печатали материалы известные этнографы и фольклористы: Г. Срвандзянц, Б. Кюлесерян, С. Айкуни и другие. Значительный вклад в дело исследования истории, этнографии, фольклора и диалекта амшенских армян М. Бжшкяна, К. Коха, П. Тумаянца, Н.

Сергей Варданян

СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ

Марра, А. Мурадяна, Н. Хтияна, А. Ташяна, Г. Ачаряна, Г. Дюмезиля, Л. Хачикяна, А. Овакимяна, Б. Торлакяна, А. Зейтуняна и других. Их усилиями уже накоплен богатый материал. Несмотря на это, все еще требуются зна-

чительные усилия, чтобы дополнить, обогатить новыми фактами и сделать целостной историю амшенских армян.

Несомненно, Черноморское побережье армянам давно было

Первые выпускники ликбеза села Верхи Яшух (Цугуревка), 1930-31г.

знакомо. Еще один из царей Ванского царства (Урарту) Сардур Второй (764-735 гг. д. н. э.) проложил путь к морю. В одной из клинописей он дважды упоминает о походе в страну Кулха или Колха (Колхиды, Кохкис).

После разделения Армении царем Персии Дарием (520 г. д. н. э.) на две губернии, по Геродоту, в так называемую 13-ю губернию входила значительная часть южного Черноморского побережья - вероятно, от Котиори (Орду) до реки Термидон. По свидетельству Метродора Скептика Термидон в прошлом назывался Араксом. Примечательно, что Синопский залив также назывался Армене.

Страбон свидетельствует, что во II веке д. н. э. Трапезунд и Фарнакия являлись частью царства Малой Армении.

В I веке до н. э., в период правления Тиграна Великого и царя Понта-Митридата Евпатора, связи армян с прибрежными юго-западными и северными районами Черного моря еще больше укрепились.

Амшен сосредоточивалась с армянскими областями Спер и Тайк и находилась в восточных долинах Пархарского армянского нагорья, между небольшими портами Ризе и Атина. Пархарские склоны гор издревле были заселены армянами. После Аварийской битвы многие полководцы и воины нашли укрытие в этих горных районах, продолжая борьбу против персов. То, что по древнеармянскому календарю, один из дней месяца назывался Пархаром, свидетельствует о том, что это нагорье, по древнему армянскому преданию, вместе с Масисом (Арагатом) и Арагацом также считалось священным. Об этом мы узнаем от Анании Ширааки, который кстати, 8 лет жил и учился в Трапезунде. Именно в эти годы - 654-ом, армянский князь Теодор Рштуни овладел Трапезундом. Позже в этом красивом крае обосновались новые большие группы армян.

По свидетельству летописца VIII в. Гевонда, в 789-790 гг., устав от непосильных налогов арабов, около 12 тысяч армян, возглавляемые отцом и сыном-князьями Шапухом и Амамом Аматуни и другими знатными людьми, покинули родные места и обосновались на западных склонах и в долинах Пархара. Терпнист был их путь. Только после разгрома в провинции Кох северо-западной Армении, преследующих их арабских войск им удалось

найти местожительство на армянских землях, находящихся под владычеством Византии. Дополняя Гевонда, Ован Мамиконян свидетельствует, что Амам Аматуни обосновывается в городе Тамбур, но его родственник-князь Ващен, получив от арабов войско, предательски нападает на город Тамбур и подвергает его разрушению. Амам восстанавливает город и называет его Амамашеном, который в дальнейшем стал кратко называться Амшеном, од-

сячины не только свой язык, но и свою независимость.

Минас вардапет Бжшкян, который в начале XIX столетия путешествовал по берегам Черного моря, пишет, что мужское население района Хуршумли, расположенного недалеко от Чаршампа "Из поколения в поколение становились воинами, они имели военачальника - армянского князя, который ими управлял, никого не боялся, мужественные люди...".

Такие независимые или полунезависимые военные правления и княжества создаются амшенцами в различных районах Трапезундского вилайета, однако, к сожалению, об их героической истории мало что сохранилось, так как большая часть исторических материалов была уничтожена в годы погромов и войн. Мало изучены также памятники и надписи, особенно находящиеся в недоступных местах этого горного края.

Турецкая империя, естественно, не могла терпеть существование независимых или полунезависимых армянских княжеств и из года в год усиливала притеснения.

И вот, в 1849 году, группа армян на небольших парусных судах, спасаясь от преследований турецких военных кораблей, нашла пристанище на северном побережье Черного моря.

Об этом свидетельствует и письмо адмирала Лазаря Серебрякова (Арцагаторцян) к католикосу армян Нерсесу Аштаракеци: "После

основания моего города Новороссийска турецкоподанные армяне из Трапезунда, Синопа и других граничащих окрестностей поселились здесь. Тут же обосновались и покинувшие города закубанские армяне".

В Новороссийске заселились 14 армянских семей и 25 бессемейных армян, в Анапе - 44, Фанагории - 178.

Письмо Л. Серебрякова не единственный документ свидетельствующий о том, что среди старейших жителей знаменитого места отдыха - Анапе были и армяне.

Турецкий историограф Джевдет-паша, говоря о восстановлении в 1784 году крепости Анапа, отмечает, что в этот период армяне в Анапе составляли большое число, имели свои профессиональные союзы. Вне крепости находились армянский район и церковь.

Минас Бжшкян, который в 1817 - 1818 гг. путешествовал в этих прибрежных районах, рассказывает, что близ Геленджика находились два села - Атуха и Платух, жители которых были иранскими армянами. Платух ныне называется селом Бжедух, известное прибрежное место отдыха, заселенное армянами. Чуть выше этого села, среди гор находилось один из крупных поселений амшенских армян - Тенгинское, где они обосновались сразу после Крымской войны (1853-1856 гг.).

Затем строятся новые поселения и церкви амшенских армян. Их парусные суда стали бросать якоря не только у берегов современного Краснодарского края, но и в Абхазии, где начиная с 1870-х годов они основывают села или заселяются в покинутые дома уехавших в Турцию абхазцев.

В эти годы армяне проживали и в городе Екатеринодаре (Краснодар), где в 1863 г. они построили школу, а через пять лет - церковь. Среди армянского населения города и, в особенности, окрестных сел, значительное число составляли выходцы из Амшена.

Поток беженцев-армян в современный Краснодарский край и Абхазию резко возрос в годы погромов армян в Османской империи

Ученики школы с. Каваклух, 1927г. (Абхазия).

1894-1895 гг.

1903-1914 гг. накануне Геноцида 1915 г. в Трапезунде, Самсуне и Кирасоне выпускается целый ряд периодических изданий на армянском языке ("Геджук", "Харисх", "Моцак", "Шамандаг", "Пицак", "Понтос", "Петак", "Бжишк", "Реклам", "Дпроц"). Во всей губернии, по самым скромным подсчетам, было около 155 армянских школ, 145 церквей и монастырей, 21 часовен и святых мест.

Несмотря на резню и выселение, на родине - в Трапезунде, и его окрестностях осталось довольно большое число армян, которые, ведя борьбу в горах и непроходимых ущельях, наносили ощущимые потери турецким войскам и жандармерии. Отряды народных мстителей с оружием в руках защищали свою родину, спасая от турок женщин и детей. И только в 1923-1924 гг., после девятилетней героической борьбы, последние их корабли покинули родные берега.

В новых местах проживания амшенские армяне, вместе с армянами - беженцами из других мест, пытались залечить свои раны; верные идеи возрождения армянского народа, они строили сотни школ и десятки церквей, развивали культуру.

В первые десятилетия прошлого столетия в Абхазии издавалось несколько газет на армянском языке: "Луйс" (1912-1913), "Норкянк" (1913), "Парос" (1919), "Кармир астх" (1920). Впоследствии (1932 - 1935) материалы на армянском языке печатает газета "Советский писатель Абхазии". А в 1930-1940-х годах в Сухуми выходит в свет несколь-

Адмирал Л. Серебряков (Арцагаторцян)

Класс Черничино Адмирал Серебряков 1941г

Сотрудники газеты "Ардзаганк", Екатеринодар, 1918-19гг.

менно в начале XVIII века начинается трагическая одиссея амшенских армян. Многотысячные турецкие орды, сея смерть, пытались заставить армян изменить свою веру.

Борьба за сохранение веры привела к большим жертвам. Обескровленные останки армян были рассеяны от Батуми до Трапезунда, и дальше - в Орду, Унию, Самсун и Синоп, вплоть до Никомедии, на сотни километров вдали от родного дома, найдя пристанище на южных берегах Черного моря.

В тяжелейших условиях они сохранили как

ко книг на армянском языке. 1928-38гг., действует армянский театр (1928-1938). В разных районах Абхазии открываются десятки армянских школ, число которых накануне Великой Отечественной войны доходило до 128.

В 1905 году в Анапе издавалась газета "Изен", а затем в Краснодаре и Армавире "Кармир астх" (1917), "Ардзаганк" (1918 - 20), "Банвори дзайн" (1920), "Банвори карик" (1920), "Кармир астх" (1920 - 1921) и другие периодические издания.

Немногим известно, что между Туапсе и Майкопом в период 1925 - 1953 гг. сформировался Армянский национальный район с центром Шаумян. Он охватывал 68 армянских сел и хуторов, имел свою армянскую газету "Комунар", школы и радиопередачи на армянском языке.

В годы Великой Отечественной войны большая часть края была захвачена фашистами. В развернувшемся партизанском движении участвовало также население местных армянских сел, которые создали ряд партизанских отрядов. В годы войны восемь армян из Краснодарского края и четверо из Абхазии удостоились звания Героя Советского Союза.

Ардаваст Тулумджян

ИСТОРИЯ ОСНОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АНИКЦ "АМШЕН"

(по материалам

издающегося

организацией

информационного

бюллетеня)

15 июля 2000 г. в пос. Новомихайловском Туапсинского р-на состоялось учредительное собрание Краснодарской краевой общественной организации Армянский научный информационно - культурный центр "АМШЕН".

Почему Амшен? Амшен - это горная область, находящаяся восточнее г. Трабзон (на территории современной Турции). Во второй пол. 8 в. князя рода Аматуни - Шапух и его сын Амам во главе 12 тысяч своих вассалов переселились в эту область Византийской империи. Они покинули Армению после неудавшегося восстания против арабских завоевателей. Князь Амам

Аматуни основал город и назвал его в свою честь Амамшен, откуда и пошло название области Амшен - Амшенские армяне. После захвата, а затем разорения Амшена турецкими ордами, оставшиеся в живых и не захотевшие принять ислам амшенские армяне покинули свой родной край. Постепенно амшены расселились по черноморскому побережью от г. Батума до г. Синопа и далее на запад. Начиная со второй пол. XIX в.

из-за притеснений турецких властей амшенские армяне стали переселяться на территорию Черноморского побережья Северо-западный Кавказ. После резни армян 1895 г. и особенно Геноцида армян 1915 г. практически все выжившие амшенские армяне переселились на территорию Российской империи. Сегодня потомки этих переселенцев живут в Краснодарском крае и Абхазии.

Учредителями АНИКЦ "АМШЕН" стали амшенские армяне - представители армянских общественных организаций Апшеронского и Туапсинского районов, также инициативная группа, представляющая г. Краснодар.

Основные ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ организации включают в себя:

- Сохранение и возрождение культурной и национальной самобытности представителей армянского этноса, проживающих в Краснодарском крае.

Исследование истории и этнографии (диалект, фольклор, обычаи и др.), изучение армянского языка, литературы и искусства.

- Организация контактов между армянами Краснодарского края с соотечественниками в др. регионах России и в странах ближнего и дальнего зарубежья.

- Распространение информации о жизни и деятельности армянского населения Краснодарского края через информационный листок АНИК центра "АМШЕН", веб-сайт в сети интернет.

- Организация и проведение научно-исследовательских и просветительских проектов по арменоведению. Проведение историко-практических конференций, историко-этнографических экспедиций, круглых столов и издание историко-этнографического сборника.

- Деятельность центра "АМШЕН" должна служить укреплению добрососедских отношений между народами Краснодарского края и России.

На учредительном собрании председателем Центра "АМШЕН" избран аспирант ФИСМО Кубанского государственного университета А.Тулумджян, а директором - главный редактор газеты армян юга России "Еркрамас" Т.Тавадян.

Август 2000 г.

АМШЕНЦЫ НА КУБАНИ: НОВЫЕ ФАКТЫ ИСТОРИИ

Еще в начале года представители Новомихайловской армянской общины распространили информацию о том, что в горном селе Подхребтово есть заброшенное кладбище амшенских армян XIX века. Самое любопытное в том, что

некоторые надгробные плиты датируются началом XIX века - 1802, 1809 гг. Председатель армянской общины Кеворк Баладян предложил центру "Амшен" при содействии общины провести этнографическую экспедицию, чтобы подтвердить или опровергнуть эту информацию. В экспедицию был приглашен кандидат исторических наук, доцент КубГУ Игорь Кузнецов - известный специалист по амшенским армянам. Задачей полевого исследования являлось изучение надгробных плит с. Подхребтовое и сравнительный их анализ с надгробными плитами XIX века армянских кладбищ сел Терзян, Гойх, Гунайка - 4.

В чем же неординарность данных о надгробных плитах с. Подхребтовое? Дело в том, что в исторической науке нет данных о существовании поселений амшенских армян на Черноморском побережье северо-западного Кавказа. Самым ранним из известных поселений является поселок Армянский совр. Тенгинка, основанный в 1863 г. Данная территория в начале XIX века была заселена племенами шапугов и с началом Кавказской войны являлась театром военных действий, следовательно, не могла быть подходящей территорией для переселения.

По известным данным, поселок был основан в 60-х гг. XIX в. - это было крупное поселение со своей деревянной церковью. В 30-х гг. XX века церковь была разрушена, а попытавшаяся остановить это варварство селяне были расстреляны. Сегодня в поселке практически жизнь остановилась. В нем живут дачники и немного местных жителей, многие дома покинуты.

В прошлом кладбище было большим, располагалось между холмом и речкой. Сейчас же с одной стороны его разрушает речка, а посередине прошла автомобильная дорога, которая разделила кладбище на две половины - одна у реки, другая у подножия холма, где сохранился фрагмент фундамента. Кладбище действительно выглядит очень архаичным, большинство плит вытесаны из речных и горных камней. Надгробные плиты располагаются относительно ровными рядами. В основном на них отсутствуют какие-либо надписи или есть маленькие крестики. Поэтому определить их возраст тяжело. Есть небольшая группа, на которых есть даты, несколько плит имеют на себе странные изображения в виде "головы человека с нимбом", "храма" и др., без дат. Плиты, датируемые концом 90-х гг. XX века, имеют надписи имен покойников. Все это укладывается в известные нам исторические данные, но есть как минимум три плиты с надписями (много плит скрыты под землей и мхом), датируемые началом XIX века.

Одна плита расположена у дороги в части кладбища у речки. На ней сверху выбиты крест, ниже дата - 1809 г. и имя усопшей на армянском языке в диалектной форме - Зайтар Магул. Другая плита расположена у холма, на ней выбит крестик, ниже дата - 1809 и неразборчиво написанное имя, третья плита расположена севернее второй, на вид также архаична и содержит лишь дату - 1802.

После сравнения плит из поселка Подхребетного с плитами второй половины XIX века и плит без датировки, но с археологическими рисунками, дает повод сделать предположение о существовании, как минимум, одного поселения амшенских армян на Черноморском побережье Северо-западного Кавказа уже в начале XIX в.

По данным амшенского краеведа Торлакяна, амшенские армяне из района Дженик-Оруду в начале XIX века ведут интенсивную миграцию в район Мраморного моря, где основывают большое количество поселений, они также мигрируют в другие области Турции. Можно предположить, что тогда же "группа" переселенцев мигрировала на земли адыгов. Среди адыгских племен веков проживала субэтническая группа черкесских армян (черкесогаев), впоследствии основавших г. Армавир.

Учитывая, что амшенские армяне были турецкоподдаными, умелыми и торговцами, ремесленниками и трудолюбивыми работниками, а черкесы были союзниками и Турции, можно допустить, что подобное переселение было возможным. К началу Кавказской войны отношение к христианам стало нетерпимым и, вероятно, поселенцы покинули этот край до лучших времен.

Данная версия всего лишь гипотеза,

чтобы утвердить ее как исторический факт,

нужно провести новые исследования кладбища в Подхребетном и в других армянских поселках с кладбищами XIX века.

Обнаружение новых плит, датированных началом XIX века на побережье, позволит ответить на вопрос, были ли поселения амшенских армян на Черноморском побережье Северо-западного Кавказа уже в нача-

ле XIX века.

Сентябрь 2000 г. СТАРЫЕ СОСЕДИ

ВСТРЕТИЛИСЬ НА КУБАНИ

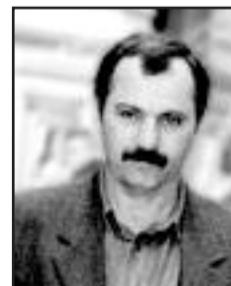
Недавно в Краснодаре этнографическим кружком при кафедре истории древнего и средних веков Кубанского государственного университета (руководитель - кандидат исторических наук, доцент И.Кузнецов) прошел мини-фестиваль исполнителей фольклорной музыки. Исключительность этого мероприятия была в том, что впервые вместе выступали народные музыканты-любители, представляющие три этнические группы, проживающие в Краснодарском крае. Это - амшенские армяне, понтийские греки и хемшило-мусульмане*. Не менее интересна история данных групп - их предки проживали вместе на территории Трабзонского вилайета Турции (историч. обл. Понт).

Формирование многих культурных черт этих групп происходило одновременно на территории Понта - они играли на одинаковых инструментах, многие песни и обычай у них были похожи. Но, в связи с трагическими событиями в Турции, амшенские армяне и понтийские греки уже во второй половине XIX века начали переселяться на территорию Российской империи. Хемшило-мусульман ждала другая судьба - в 40-х годах их репрессировали и переселили из Аджарии, как неблагонадежных, в Среднюю Азию. В 80-е годы хемшилы переселились в Краснодарский край.

Таким образом, бывшие соседи вновь встретились вместе на земле Кубани. В связи с этим этнографический кружок решил организовать круглый стол, на котором бы встретились музыканты этих групп, узнали друг о друге, сыграли на национальных инструментах, которые у них общие. Это - "понтийская скрипка" или кюманча, духовой инструмент "зурна" и ударный "давул". Из Апшеронского района на мероприятие приехали: песенник и зурначи Борис Челоян (п. Режет), кюманчист Мнац Каспарян (с. Черниговское), кюманчист Джеври Татар-оглы (ст. Кубанская), кюманчист и песенник А.Торгопиди (п. Крымск).

К сожалению, в газетной статье не передать всей атмосферы мероприятия, на котором вживую звучала непривычная для наших современников музыка средних веков, в сопровождении пения на необычных языках. Этот вечер надолго останется в памяти всех его участников, выразивших сожаление, что подобных встреч еще никогда не проводилось и возможно проводиться уже не будет, а эта музыка может быть забыта и потеряна, ведь исполнители далеки не молоды.

ОСНОВАТЕЛИ ЦЕНТРА "АМШЕН"

А. Тулумджян
председательТ. Тавадян
директор

А. Сарьян

А. Татулян

В. Устьян

В. Хастьян

Е. Крбашян

К. Баладян

К. Кульян

М. Кочьян

А. Наапетян

К. Мазлумян

Происхождение хемшило-мусульманской группы - серьезная этнографическая проблема. Осознавая себя этнографической конфессиональной группой, они не относятся к какому-либо этносу. Язык по происхождению - амшенский диалект армянского языка, вера - мусульманская, самоназвание - «хомшечи» (по проблеме происхождения хемшилов нами запланирована отдельная публикация). Одна из основных версий происхождения хемшилов заключается в том, что их предки - насильтственно исламизированные амшенские армяне.

Ноябрь 2000 г.

АРМЯНЕ

КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ:

ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ

28 Сочи "Спутник" прошла Первая краевая Конференция "Армяне Краснодарского края: прошлое и настоящее", организованная Армянским научным информационно-культурным центром "Амшен" (АНИКЦ "Амшен").

Открыл Конференцию молитвой священник армянской церкви Краснодара Тер Даниел Кукуян, после чего свои места занял президиум в составе: А.Тулумджян - председатель АНИКЦ "Амшен", М.Курков - заместитель Председателя Правительства Краснодарского края, А.Казанков - глава администрации Центрального округа г. Сочи, К.Кульян - глава Верхнекубинского сельского совета, заместитель председателя Общества "Севан", Г.Сеферян - руководитель краснодарского городского отделения АНИКЦ "Амшен", К.Баладьян - председатель армянской общины пос. Новомихайловский, М.Кочян - председатель армянской общины пос. Шаумян, С.Костянян - первый вице-президент Союза армян России (САР), С.Багдасарян - член президиума САР, руководитель организации "Русско-армянское содружество", Р.Алвриян - представитель делегации Общества армян Абхазии "Крунк", А.Саакян - председатель Координационного Совета армянских общин Азово-Черноморского бассейна, Э.Погосов - член правления армянской общины г. Новороссийска, В.Худоянц - первый заместитель председателя Общества "Севан", М.Оганесян - председатель Ассоциации армянских обществ Краснодарского края.

С официальными приветствиями к Конференции выступили: заместитель Председателя Правительства Краснодарского края М.Курков, глава Центрального округа Сочи А.Казанков, заместитель атамана Черноморского округа ККВ, директор Центра казачьей культуры Лазаревского ЦНК Л.Литвиненко, президент Общества армян Абхазии "Крунк", депутат парламента Абхазии, герой Абхазии Г.Трапионян, председатель общества "Текеян", директор центра "Вернатун" (Армения) С.Галстян и др.

Кроме этого, Михаилом Курковым было зачитано приветственное послание к участникам и организаторам Конференции от имени Правительства Армении, подписанное начальником отдела диаспоры министерства образования и науки РА Юрием Навояном.

Первая часть Конференции состояла из докладов на следующие темы: "Черкесо-гай и основание Армавира" (прочитал В.Колесов - соискатель Института этнологии и антропологии им. Миклухо-Маклая Российской Академии Наук, сотрудник Краснодарского исторического музея), "Хемшилы Краснодарского края" (А.Лейбовский - преподаватель кафедры социологии и гуманитарных дисциплин Краснодарского юридического института МВД РФ), "Армяне станицы Казанской" (Е.Назаренко - студентка факультета истории, социологии и международных отношений Кубанского государственного университета), "Армяне Абхазии сегодня" (Тер-Даниел Кукуян - священник армянской церкви Краснодара, доцент кафедры древнего мира и средних веков ФИСМО КубГУ, кандидат исторических наук), "Амшенские армяне: исторический обзор" (А.Тулумджян - аспирант кафедры древнего мира и средних веков ФИСМО КубГУ, председатель АНИКЦ "Амшен").

Председатель АНИКЦ "Амшен" Ардаваст Тулумджян в своем выступлении также отметил: "Наш Центр не собирается работать только в проектах, связанных с амшенскими армянами. Любая армянская организация и любой представитель армянской нации может участвовать в нашей ра-

боте и предлагать Центру проекты, в которых мы примем самое активное участие. Одна из целей, к которой стремится Центр - это сохранение и возрождение национального и гражданского самосознания представителей армянского населения края. Под гражданским самосознанием в данном случае понимается осознание себя достойными гражданами России и активное участие в процессе становления Российского государства. Правление АНИКЦ "Амшен" считает, что деятельность новой организации будет способствовать дальнейшему укреплению добрососедских отношений между народами нашего региона в частности и России в целом".

В заключительной части Конференции состоялся концерт, организованный творческими коллективами Сочи, в частности: школа № 81 (с. Горное Лоо), школа № 85 (с. Сергей-Поле), армянская средняя школа № 31 (г. Адлер), творческие коллективы Лазаревского Центра национальных культур и Центра армянской культуры (пос. Лазаревский).

Июнь-июль 2000г. Спецвыпуск.
НОВОМИХАЙЛОВКА.

Январь 2001 г. ЭКСПЕДИЦИЯ АНИКЦ "АМШЕН" В АБХАЗИЮ

C 6 по 10 января при участии АНИКЦ "Амшен" в лице председателя Центра Ардаваста Тулумджяна и кандидата исторических наук, доцента КубГУ Игоря Кузнецова была проведена экспедиция в Абхазию. Эта экспедиция была первой из серии запланированных Центром и целью ее являлось изучение истории и этнографии армян, проживающих в Абхазии. Эти экспедиции планируется провести в рамках более широкой исследовательской программы по изучению амшенских армян, проживающих в Краснодарском крае, Адыгее и Абхазии.

Первая экспедиция ставила перед собой следующие задачи:

1. Получение информации о жизни, обычаях, быте, истории армянского населения Абхазии;
2. Исследование кладбищ амшенцев (конец XIX - начало XX вв.);
3. Встречи с представителями армянской общественности;
4. Планирование маршрутов последующих экспедиций.

7 января. Одним из самых ценных информантов был Согомон Ованесович Саакян, 1910 г.р., место рождения - одно из сел в окрестностях г. Кирасун Трапезундского санджака. Он рассказал о переселении своих предков из Западной Армении в Россию и первых годах жизни на новом месте. С.Саакян пересказал воспоминания своих знакомых о геноциде армян в Турции в 1915 г. Одно из интересных воспоминаний касалось движения сопротивления в горах Трабзонского региона. Полулегендарный рассказ о фидане Карапете, который до последнего сражался в горах Орду и о трагической любви фидана Вахинага к дочери Карапета.

Дед Согомон является носителем знаний, связанных с лечением психических болезней молитвой и заговорами. Институт захарей или "чтевов" был распространен среди амшенцев в старину. Поэтому особенно интересна информация С.Саакяна о некоторых ритуалах, практикуемых им для лечения больных. Он четко различает больных, которым можно помочь молитвой, и тех, кому необходима квалифицированная медицинская помощь.

Дед Согомон любезно показал книги молитв, которыми он пользовался. Ими оказались молитвенники, изданные Армянской Апостольской Церковью в 1834 г. в Константинополе.

8 января экспедиция достигла Нового Афона. Нами планировалось посетить армянское кладбище, где хоронились покойники со всего района до 40-х гг. Оно предположительно располагалось в горном селе Анухва. Добравшись по горным тропам до села, мы посетили два кладбища, но ни один из них не был старинным. Один из местных жителей рассказал нам, что старое кладбище находится в еще более дальнем армянском селе - Веселое, куда мы и отправились. По дороге увидели заброшенную и разоренную армянскую школу, хотя в этих местах и не шли боевые действия. Основное население покинуло этот край, где остались одни старики.

Цель исследования надгробных плит заключалась в сравнении их с плитами, изученными в Тупсинском р-оне Красно-

дарского края (с. Подхребетово, с. Гойх, с. Терзян, с. Гунайка и т.д.). По нашему мнению, на некоторых плитах могли сохраниться привезенные из Западной Армении амшенская символика и орнамент. Наши предположения подтвердились - на кладбище были обнаружены плиты с изображением необычных деревьев, крестов, знаков.

Одним из интересных крестов является встречающийся в с. Терзян крест, на верху которого подобие крыши, а по сторонам в верхней части еще два малых креста. Любопытен крест в виде окна, также встречающийся в с. Терзян, и многочисленные рисунки "храма с крестом".

Была также обнаружена интересная плита без креста с неразборчивой надписью и женским именем Алмас Лобян, дата - 1918 г. Вместо креста на плите была шестиконечная звезда в виде цветка, обнесенная кругом.

Затем были найдены две плиты с богатым для амшенских кладбищ орнаментом. На плите крест с распятием соседствовал с шестиконечной звездой. Плита разделена на пять частей: 1. Имя покойного на русском языке и дата смерти - 1900 г. 2. Крест с распятием, по бокам звезды. 3. Большая звезда. 4. Человек с пистолетом, человек на коне, надпись на армянском, дерево. 5. Солнце, дерево, человек.

Разгадать смысл рисунков на плите - дело будущего, вероятно это моменты из жизни покойного, но наша экспедиция впервые обнаружила подобный памятник амшенской культуры на Черноморском побережье.

Самая старая из плит была 1894 года, что позволяет датировать время основания кладбища в начале 90-х гг. XIX в.

9 января экспедиция посетила с. Яштуха (Бурдж - арм.) в Сухумском р-не, где располагалось "святое место", куда приходили на религиозный праздник - день Св. Георгия Победоносца "Хитрелез" армяне со всего района. Армянское кладбище расположилось на горе, которая возвышалась над всем районом. На вершине холма находятся развалины храма или крепости средних веков, один из углов сохранился и стал местом паломничества для амшенских армян. На камнях стены зажигают свечи, ставят иконы, в коробке у основания стены лежат книги, иконы, крестики.

10 января мы встретились с Левоном Галустяном, начинающим журналистом, одним из самых молодых активистов армянской общины Абхазии. К сожалению, не удалось встретиться с лидерами армянской общины Абхазии Галустом Трапизоняном и Альбертом Тополяном.

В ходе следующих экспедиций в Абхазию будут исследованы первое из основанных амшенцами поселений Мец Ара, где сохранилась одна из двух армянских каменных церквей Черноморского побережья, с. Шаумян, с. Эшера и др. населенные пункты.

Ардаваст ТУЛУМДЖЯН

ЗАМЕТКИ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРМЯНСКИХ НКО В США

B 2001 г. весной я, как представитель НКО АНИКЦ "АМШЕН", принял участие в конкурсе по программе общественных с в я з е с и й

БЮРО ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ДЕЛ ГОС. ДЕПАРТАМЕНТА США.

Наша организация в числе десяти др.

Н К О .

из

Краснодар-

ского края прошла от-

бор. Про-

ограмма про-

должалась с 9

февраля 2002

г. по 27 фев-

раля, после

ее заверше-

ния почти

вся группа

вернулась в

Россию, но

же ла ю щ и е

могли задержаться на некоторое время.

Я решил воспользоваться

этой возможностью,

чтобы посетить

области США, где существуют районы

компактного

жительства

А. Тулумджян и гл. редактор газеты "Аспарез" Ваче Брутян.

армянского населения. Мною двигали две цели, во-первых, меня как руководителя национального НКО интересовала работа армянских НКО в США, во-вторых, я как этнолог хотел ознакомиться с жизнью армянских переселенцев из СССР, а позднее из России и стран СНГ, в особенности меня интересовали амшенские армяне.

Зная, что в штате Колорадо существует небольшая амшенская колония, мною было принято решение на несколько дней посетить столицу штата. В Денвере действует общественная организация "Армяне Колорадо". Связавшись с представителями общества, я узнал, что армянская община в штате молодая, армяне стали переселяться в Колорадо около 25 лет назад. Сегодня в штате живет примерно 500 семей, 70 из которых - амшенские армяне из Краснодарского края и Абхазии, а остальные из Армении и Ирана.

В 1982 г. по инициативе армянской общественности во дворе здания сената штата Колорадо была установлена мемориальная плита памяти жертв Геноцида армян в 1915 г. Ежемесячно издается бюллетень общества под одноименным названием. Одно из главных дел, которым занимается общество "Армяне Колорадо" это сбор средств на строительство армянской церкви, сейчас с религиозными целями армяне посещают греческий православный храм.

О жизни амшенцев в общине знали мало, поэтому рекомендовали встретиться с одним из активистов амшенского землячества Парнаком Карапетовичем Силояном.

П.Силоян родился в 1949 г. в с. Михельрипш Гагринского р-на Абхазии, в 1974 г. он переехал в г. Краснодар, а с 1983г. жил в г. Сочи. Нужно отметить, что в нач. 90-х гг. Парнак Силоян был одним из активных деятелей Сочинского армянского центра "Севан" занимал должность председателя Центрального района г. Сочи. В 1996 г. он со всей семьей переехал в Калифорнию, а затем в штат Колорадо, где живет сегодня.

Парнак Карапетович рассказал, что в Колорадо живет около 300 амшенских армян, переселившихся в США в 90-х гг. ХХ века. Одним из первых переселенцев был Андрей Миноян, переехавший в 1992 г. из Адлера в Лос-Анджелес, а затем первый из амшенцев в 1995 г. переселившийся в Колорадо. Основная волна амшенских переселенцев из Калифорнии в Колорадо пришла на 1996 г., и этот процесс продолжается. На вопрос, почему амшенские армяне стали переселяться в Колорадо? Парнак Карапетович разъяснил, что столица штата Денвер и др. города строятся и разрастаются, люди со всей Америки едут в Колорадо за "американской мечтой", где сегодня меньше налоги и больше работы. Большинство амшенцев имеют собственные дома и машины, это связано с тем, что любой гражданин США, имеющий постоянный заработок и вовремя платящий налоги, может приобрести собственность в рассрочку сроком на 20-30 лет.

Амшенские армяне в основном заняты в сфере сервиса - мелкая торговля, ремонтные работы, общественное питание и т.д., а женщины, как правило, работают продавщицами в магазинах.

Из праздников у амшенцев самыми популярными остаются Новый год и Пасха. Свадьбы проводятся большие, около 300 человек, в арендованных помещениях, но на

образования, практически нет возможности добиться успеха в той или иной области. Большие надежды возлагаются на то, что молодежь, окончив школу, сможет получить высшее образование и затем повысить свой социальный статус. Как сказал П. Силоян "Америка для амшенских армян, как мать маечеха, может все дать, но это не твое, по крайней мере, для старшего поколения. Многие хотели бы вернуться, но в России у них не осталось ни работы, ни домов". По мнению Парнака Карапетовича - "Переселенцу, жизнь в США нужно начинать с нуля, потому что даже если ты имеешь капитал, но не знаешь местных законов, то ты обречен на потерю всего, а когда ты проведешь несколько лет в Америке и лучше узнаешь ситуацию, то у тебя есть шанс встать на ноги".

В Колорадо я гостил в семье С. Мардояна и видел на примере его двух детей - Джорджа и Сузи, которые родились в Америке, что у амшенских армян есть будущее в США.

Проф. Р. Овanesян и А.
Тулумджян, Лос-Анджелес, 2002г.

Следующим пунктом моей поездки был Лос-Анджелес, где существует большая армянская община. Всего в штате Калифорния проживает около 1 миллиона американцев армянского происхождения. Основными районами проживания армянского населения являются районы Лос-Анджелеса Голливуд и Северный Голливуд, хотя сегодня больший процент армян (около 45%) живет в городе Глендейл. Можно выделить три основные группы армян, в которые входят почти все субэтнические и этнографические группы армянского этноса, представленные в Калифорнии. Это "Бейрутские армяне" или "Западные армяне", куда входят, как правило, выходцы из Ближнего Востока, "Иранские армяне" - выходцы из Ирана и "Ереванские армяне", под которыми понимаются выходцы из Армении, к ним примыкают армянские переселенцы из России и др. стран СНГ.

Большинство мигрантов из Советского Союза, а затем из СНГ, селились в Голливуде, но в последние 10 лет многие переселяются в район Северного Голливуда, что привело в 1995-1998 гг. к локальным стычкам между армянской и мексиканской молодежью. В самом Голливуде уже несколько лет существует район "Маленькая Армения", в котором живут в основном выходцы из Армении. Армянское население Голливуда и Северного Голливуда занято в мелком и среднем бизнесе, по социальному статусу в основном относится к среднему классу, хотя в целом население этих районов относится к классу ниже среднего, что влияет на высокий уровень преступности.

Одним из центров общественной жизни армянской общины является гор. Глендейл, который расположен недалеко от Лос-Анджелеса. Там расположены армянские магазины, в том числе и специализирующиеся на армянской тематике, например книжный магазин "Сардарапат", издаются газеты, есть несколько армянских телевизионных каналов. Там же действуют армянские школы или школы с армянским уклоном, у меня была возможность познакомиться с учебниками по изучению армянского языка и истории для начальных классов.

В Глендейле мною была проведена встреча с представителями наиболее авторитетной организации в городе АРФД "Дашнакцутюн", в процессе беседы я ознакомил своих собеседников с деятельностью центра "Амшен" и жизнью армянской диаспоры в Краснодарском крае и Абхазии. В свою очередь, мои собеседники рассказали об армянской общине города. В Глендейле армянским общественным организациям удалось создать такую атмосферу, что американцы армянского происхождения могут, не теряя своей национальной культуры, жить и развиваться. Армянские школы, газеты, телевидение, все это гармонично переплетается с аме-

риканской действительностью, не противостоя друг другу, а дополняя. Есть успехи у армянских организаций и на политическом поприще, в этом году мэр города избран представитель армянской общины. Не последняя роль армянской общины города в том, что в Глиндейле спокойно, он свободен от захлестнувшей некоторые районы Лос-Анджелеса волны преступности.

На этой встрече я познакомился с главным редактором ежедневной газеты "Аспарез" Ваче Брутяном, он пригласил меня посетить редакцию самой авторитетной армянской газеты диаспоры. Редакция газеты расположена на первом этаже здания, а на втором этаже находится телевизионная студия армянского канала "Горизонт". Ваче Брутян представил меня многочисленному коллективу, рассказал коротко, как создается газета. Газета издается ежедневно, по будням в ней 16 страниц и в основном на армянском языке, а по выходным

она издается на 40 страницах и в основном на английском языке. Там же я дал интервью, в котором рассказал об истории амшенских армян и о работе, которую ведет центр "Амшен". После небольшой экскурсии мы прошли в студию канала "Горизонт". Меня познакомили с ведущими некоторых программ и другими сотрудниками, что интересно, многие из них знали русский язык. Было интересно, какие корни происхождения у сотрудников редакции и студии, оказалось, что коллектив включает в себя выходцев из различных регионов исторической Армении (Западная Армения), из современной Армении (бывшая Советская Армения), из Ирана и др. регионов. После знакомства с работой студии я выступил по телевидению в вечерней программе.

В Глендейле я познакомился с Геворком Назаряном - аспирантом университета Калифорнии Лос-Анджелес (UCLA), расположенного в Беверли-Хилз. Геворк вместе с друзьями создал в сети интернет англоязычный сайт "Армянские холмы", нужно сказать, что этот сайт является победителем конкурса ООН "Лучший национальный сайт года". От Геворка я узнал, что в UCLA существуют две кафедры, занимающиеся изучением армянской истории и культуры. Он организовал мне встречу с главой кафедры изучения армянской истории профессором Ричардом Овanesyanom. Профессор рассказал, что 4-5 мая на базе кафедры состоится очередная 10-я международная конференция, посвященная городам и областям исторической Армении. В этом году конференция посвящена жизни армянских общин Черноморского - Понтийского региона и около трети всех выступлений будут посвящены истории амшенских армян.

Затем состоялась встреча с главой кафедры изучения армянского языка и культуры им. Григора Нарекаци, профессором Питером Коуи. Несмотря на то, что он не является армянином, он прекрасно владеет современным армянским и грабаром (древнеармянским). Профессора заинтересовали история и диалект амшенских армян, он попросил прислать для библиотеки университета тексты на амшенском диалекте. После беседы меня пригласили на заседание Попечительского совета кафедры армянского языка и культуры, там обсуждались методы, которыми можно популяризировать изучение армянского языка и культуры, также пути поиска финансовых средств.

В процессе этой поездки мною была получена ценная информация по организации и ведению работы некоммерческих общественных организаций. Удалось увидеть, как функционируют НКО в США, в частности армянские, и навести мосты сотрудничества между ними и Центром "Амшен".

ИЗБИТОЙ СОЧИНСКОЙ ПРЕДПРИИМАТЕЛЬНИЦЕ ОТКАЗАЛИ В ИСКЕ

В Сочи во время проверки на ярмарке "Универмаг" произошел инцидент с участием бойца ОМОН Олега Яценко и предпринимательницы Эммы Каспарян, в результате чего женщина была избита. Пострадавшая предпринимательница - председатель общественной организации "Ярмарка "Универмаг" и мать четверых детей - попала в больницу. Позднее Э. Каспарян подала иск на действия правоохранительных органов, встречный иск подал и сотрудник ОМОНа. В итоге прокуратура отказалась обоим истцам. Милиционер с решением прокуратуры согласен. Пострадавшая уже заявила, что будет оспаривать решение прокуратуры во всех доступных инстанциях. Эмма Каспарян говорит, что, вероятно, не стала бы этого делать, если бы обидчик хотя бы извинился перед ней. По мнению предпринимателей, власти Сочи давно пытаются ликвидировать расположенный в самом центре города рынок, который за короткое время пережил несколько проверок и пожар. После конфликта с участником ОМОНа и пожара состоялась встреча предпринимателей ярмарки "Универмаг" с главой города. По словам члена совета директоров ККОО "Ярмарка "Универмаг" Виктора Женченко глава Сочи Виктор Колодяжный заявил: "Все виновные будут наказаны, ярмарка пусть работает, будем решать вопрос". После встречи с мэром "зачистки" с участием милиции на ярмарке прекратились.

АРМЯНСКИЕ ДЕТИ ПРОЧЛИ СТИХИ НА ЧУВАШСКОМ ЯЗЫКЕ

В музее Михаила Сеспеля, в рамках празднования 105-летия со дня рождения классика чувашской поэзии, открылась выставка "Мечта застыла как гранит". На открытии выставки были и представители армянской общины. Ученицы армянской воскресной школы Гулярян Ася и Кевеян Нина прочли стихи поэта на чувашском языке. На выставке представлены экспонаты из фондов Чувашского национального музея, Чувашского государственного художественного музея, личных коллекций художников Чувашии.

В ЧЕЛЯБИНСКЕ ПРОШЕЛ ПРАЗДНИК НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

В День согласия и примирения, в Челябинске, собрались представители разных народов, проживающих в области. В южноуральской столице прошел праздник национальных культур. По мнению Р. Каримова, первого заместителя председателя Ассамблеи народов Челябинской области, самым удачным было выступление армянского центра. Центр армянской культуры был создан два года назад, а в этом году была открыта воскресная школа. Как отметил представитель центра Г. Енгибарян: "Наша цель, чтобы наши дети не забывали свой язык, культуру, обычай своего народа".

АРМЯНСКОЙ ВОСКРЕСНОЙ ШКОЛЕ ВОРОНЕЖА - ПЯТЬ ЛЕТ

Армянская община Воронежа отметила юбилей воскресной школы. С момента основания главной задачей школы было обучение ребят литературному армянскому языку, ознакомление с историей и музыкой родной страны. В первый год школу посещало немногих детей. Этой же осенью за парты село около 80 человек. Родители совместно с директором учебного заведения Ишханом Хачатряном планируют все школьные мероприятия. Постоянной заботой окружен педагогический коллектив, который состоит из профессиональных преподавателей. В школе создана замечательная библиотека произведений армянских писателей на русском и армянском языках. Для учащихся воскресной школы организуются встречи с армянскими писателями, художниками, артистами и официальными лицами. Как такового распределения на классы нет. В школу зачисляют всех желающих без ограничения. В зависимости от степени знания языка их распределяют в разные группы. Таких групп восемь: 2 группы для самых маленьких, 2 для детей среднего возраста, 2 для взрослых и 2 группы для студентов. В каждой из них учится по 8-14 человек. Это позволяет педагогам уделять внимание каждому, подобрать индивидуальную программу.

ВОПРОСАМИ МИГРАЦИИ В СОЧИ ЗАЙМЕТСЯ АГЕНТСТВО

В ближайшем будущем в Сочи начнет свою работу новое агентство, призванное стабилизировать миграционные процессы в этом регионе. Договоренность об этом достигнута на встрече руководства Управления по образованию и науке администрации города и Сочинского колледжа политехнического образования с федеральными экспертами Британского совета и Совета Европы. Агентство ставит своей целью оказывать помощь и поддержку тем людям, которые в силу тех или иных обстоятельств были вынуждены покинуть свою страну, а также, если можно так выразиться, повернуть мышление местного населения в сторону толерантности.

ОСНОВНАЯ ПРИЧИНА РОСТА КСЕНОФОБИИ НА КУБАНИ - ВЛАСТИ

С сентября 2004 года в "Новороссийском комитете по правам человека" начата деятельность "горячая линия" (тел. (8617) 61-10-70) для жертв в рамках "Общественной кампании противодействия ксенофобии, расизму, антисемитизму, этнической и расовой дискриминации в многонациональной Российской Федерации", финансируемой Европейским Союзом. Кампания проводится Московской хельсинкской группой, Московским бюро по правам человека и американской организацией UCSJ. На "горячую линию" уже обратились более 100 человек, однако, по мнению правозащитников, жертв дискриминации в Краснодарском крае намного больше. Для того, чтобы люди из отдаленных населенных пунктов могли обратиться и получить юридическую помощь, юристы стали выезжать к людям. В октябре проводились выезды в Апшеронский и Белореченский районы, где десятки людей пришли с заявлениями на бездействие сотрудников милиции, которые не пресекают провокации профашистских групп. В самой милиции заявления оставляют без рассмотрения, а на заявителей оказывается давление. Эксперт НКПЧ Вадим Карапетов, считает основной причиной роста ксенофобии на Кубани - бездействие и прямую поддержку властями курса на выдавливание неугодных людей с "неправильными" фамилиями и внешностью, при молчаливой поддержке федерального центра.

ИЗ КРАСНОДАРА

ВЫДВОРЕНЫ 40 АРМЯН

К десяти незаконным мигрантам-гражданам Армении, которые были недавно отправлены на родину из краснодарского аэропорта, 22 ноября прибавились еще 30. Выдворению подверглись лица без российской регистрации, в отношении которых было принято соответствующее судебное решение. Все расходы по приобретению билетов и доставке к месту проживания взял на себя федеральный бюджет.

Тем временем, стало известно, что власти Краснодарского края сокращают расходы на содержание нелегальных мигрантов. Так, из запланированных 28-ми миллионов на строительство пункта временного пребывания для незаконных мигрантов из краевого бюджета будет выделено только восемь. По мнению губернатора Кубани Александра Ткачева, которое он выразил на совещании с руководителями краевых силовых структур, комфортные условия для нарушителей закона никто создавать не собирается.

К новому году в Краснодарском крае появятся три "лагеря" для незаконных мигрантов, где они будут находиться вплоть до решения об их депортации. Как ожидается в следующем году Краснодарский край покинут несколько тысяч нелегальных мигрантов.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРНИР ПО БОРЬБЕ САМБО ИМЕНИ АШОТА МАРКАРЯНА ПРОШЕЛ НА КУБАНИ

"Желание плюс трудолюбие и порядочность". Таков секрет успеха легендарного самбиста Ашота Маркаряна, который накануне прощался с большим спортом. Специально в честь этого события в его родном Армавире состоялся международный турнир по борьбе самбо. Турнир подобного уровня проводится в этом городе впервые. 22 спортсмена со всей России и стран ближнего зарубежья. Главный приз состязаний - ВАЗ-2107 - выиграл белорусский спортсмен, двукратный чемпион мира Дмитрий Базылев. Теперь Ашот Маркарян планирует заняться тренерской деятельностью в родном городе. Армавирская школа по борьбе самбо считается одной из лучших в России. На сегодняшний день в ней тренируются 700 спортсменов.

9-го декабря в Ереване, в АОКС (Армянское общество культурных связей) состоялась презентация книги "Время жить". В книге представлены рассказы и новеллы 18 писателей Южного Кавказа (Армения, Азербайджан, Грузия, Абхазия, Нагорный Карабах, Южная Осетия) на тему о войне и противостоянии на Южном Кавказе в последнее десятилетие 20-го века.

ВРЕМЯ ЖИТЬ БЕЗ

Издание книги осуществлено при поддержке: Кавказского Форума Неправительственных Организаций и фонда Генриха Белля (Германия) в рамках проекта построения доверия между грузинскими и абхазскими обществами с участием Кавказского Форума НПО, осуществляемого британской неправительственной организацией "Международная тревога" (Лондон) финансируемых Европейским Союзом, Правительством Великобритании, Общинным Фондом Великобритании.

Авторы проекта Гурам Одишари (Грузия) и Батал Кобахиа (Абхазия), координатор проекта в Армении Алвард Бархударян, в Нагорном Карабахе - Гегам Багдасарян.

Книга "Время жить" напечатана в г. Майкоп (Российская Федерация), тиражом 5800 экземпляров и распространяется бесплатно.

Презентация книги "Время жить" прошла в Баку 3 декабря, в Ереване 9 и в Степанакерте 20 декабря. Книга, как сообщает руководитель проекта в Азербайджане Эльчин Гесейнбейли, вызвала в азербайджанском обществе широкий резонанс.

На презентации книги писателей Южного Кавказа "Время жить" присутствовали авторы, переводчики представленные в книге, члены правительства (МИД, Мин. культуры, Мин. обороны), писатели, художники, учёные, представители НПО, представители Евросовета, дипломатического корпуса в Армении (Послы России, Румынии, представители посольств США, Украины и Белоруссии), защитник прав человека в Армении Лариса Алавердян и т.д. Не считая прессы, всего присутствовали 100 человек.

Освещали мероприятие Арменпресс, Ноян Тапан, Арминфо, радиостанция "Свобода", Би-би-си, общественное армянское радио и т.д. 6 телеканалов - общественное армянское ТВ, "Кентрон", "Армения", программа "Военная сила", телекомпания "Мир", телекомпания "Аветис" и многие газеты.

На презентации были представлены пресс-релизы на армянском и русском языках, было раздано около 100 книг "Время жить". Книги были разданы также в офисы Еврокомиссии, Совету Европы, ОБСЕ, посольствам, в парламент, правительство Армении, аппарат президента, неправительственным организациям и т.д.

На презентации книги в Ереване выступили: директор южнокавказского бюро фонда Г.Белля Вальтер Кауфман, руководитель

"Кавказского Форума" Давид Петросян, председатель ДОСААФ, генерал-майор Аркадий Тер-Тадевосян, этнограф Грануш Харатян, посол России в Армении Анатолий Дрюков, писательница Сусанна Арутюнян (один из авторов книги), директор Института литературы АН Армении, доктор Азат Егизарян.

Коротко о самой книге и ее авторах. Название книги "Время жить" было предложено координаторами проекта в Армении Алвард Бархударян и в Азербайджане Эльчином Гусейнбейли. Из множества вариантов названий, руководители проекта в конце-концов остановились именно на этом - "Время жить". Из армянских авторов в книге представлены произведения Левона Хечояна, Сусанны Арутюнян, Ара Назаретяна, Ованеса Ераняна, Микаела Абаджянца и Вардеса Овсяна. Из азербайджанских авторов - Эльчин Гусейнбейли, Рафиг Таги, Фахри Угурлу. В сборник вошли произведения Фазиля Искандера, Гурджа Одишари, Кахи Чабашвили, Бесо Хведелидзе, Шалвы Бакурадзе, Даура Накебиа, Алексея Гогуа, Кости Дзугаева, Инала Плиева.

В процессе осуществления проекта его авторы (Гурам Одишари, Батал Кобахиа) в 2002-2003 гг. побывали во всех шести регионах Южного Кавказа: в Грузии, Азербайджане, Армении, Нагорном Карабахе, Абхазии и Южной Осетии. Проект был воспринят везде положительно. Затем руководители проекта в

дящих конъюнктурных целях", - пишет азербайджанец Фагри Угурлу в эссе "Война". А вот отрывок из рассказа карабахского писателя Вардеса Овсяна "Я люблю тебя, жизнь": "Сыну уже восемь лет. А лицо дочки уже совсем почти забылось. Попытался вспомнить, но не смог. Ей всего-то три месяца, ростом с большую куклу, а глаза голубые. Голубые или зеленые?... Ему так и не удалось вспомнить лицо и цвет глаз дочурки, и он опечалился: плохо, когда не можешь вспомнить цвет глаз родной дочери..."

Портяся по своей эмоциональной окраске рассказ известного армянского писателя Левона Хечояна "Дрожь земли": "... Это был странный день. На улице, неизвестно откуда, появились брошенные видно еще при отступлении ослы, мулы, старые кони. Они тащились по безлюдным дорогам, облезлые с разбитыми копытами, обезумевшие от жажды. Жадно жевали все влажное, что удавалось найти в тени, и хрюпали ржали, глядя на нас": И абхазского писателя Даура Начекебиа, отрывок из рассказа которого "Стогбрг" мы приводим: "Наконец мы его свалили. Он все дергался, пытался встать, мычал высунув язык, но все напрасно: судьба его была решена. Острый кинжал заблестел в руках Алхаса, и кровь забулькала в горле быка, перед тем обнажив на миг белоснежный хрящ. Потом кровь дымящей лужек стала затекать под Стогбрга... Ребята мигом освежевали быка. От него осталась лишь груда раз-

ВОЙНЫ

деланного свежего мяса; оно иногда подрагивало, как постепенно затухающее эхо жизни". Другой известный абхазский писатель Алексей Гогуа в рассказе "Пока не зашло солнце" пишет: "Выстрел из автомата огласил ущелье и каменистые скалы невдалеке и эхом разнесся вокруг. Это было в честь новорожденного. Тельце его вдрогнуло от неожиданности. Таким образом мир давал знать о себе; он не обещал ему готовой свободы, но открывал двери для борьбы ради нее". Известный грузинский писатель, уроженец Абхазии Гурам Одишари в рассказе "Племянник" пишет: "Дома сгорают за полчаса, потом они только дымят. Страшное зрелище представляют они в эти минуты, на них жутко смотреть. Трудно сказать, какая картина тяжелее - смерть человека или дома". А писатель Коста Дзугаев из Южной Осетии подчеркивает в рассказе "Простреливаемое пространство": - "Жернова грузино-осетинской войны продолжали свои зловещие

обороты. Но в Библии, оставшейся у Кирилла на память в нечаянный подарок от Вовы, он прочел в наугад открытой странице: "Если возможно с вашей стороны, будьте в мире со всеми людьми". Единственная женщина, представленная в сборнике - армянская писательница Сусанна Арутюнян. Ее рассказ "Солнце-лик Бога и мы видим его каждый день" - описывает всего один день из жизни женщины, для которой ад войны - будничная повседневная жизнь. Интересен философский рассказ Фазиля Искандера об абсурдности всякой войны: "В сознании мальчика внезапно рухнуло представление о разумности мира взрослых. Он так ясно слышал громкий смех доктора Георгия. И вот теперь его убили взрослые люди. Если бы они при этом ограбили дом доктора, это хотя бы что-то изъясняло. Мародеры. Но они, судя по рассказу друга отца, ничего не взяли и больше в тот дом не заходили".

Во всех рассказах и новеллах, представленных в сборнике рассказов писателей Южного Кавказа боль и надежда, тревога и вера в будущее. Будущее без войн и насилий, будущее без противостояния. Во имя жизни и во имя грядущих поколений. И в этом смысле книга "Время жить" первый шаг писателей Южного Кавказа к этой цели.

АЛВАРД БАРХУДАРЯН

ПОЭЗИЯ

ПАРУЙР СЕВАК

(1924-1971гг.)

ՉՇՉՈ ԾԿԿ ՃԵ,
ՃԿ ԹԱԼՔԸ ՃԵ
ԼՀԾԾ...

Пусть мало нас, но величают нас –
армяне...

Всех остальных себя не ставя выше,
Должны признать, - и мир наш тем богат,
Что есть у нас библейский Аракат,
Что небо наше в зеркале Севана
В себя смотреться может постоянно;
Отлит в Давиде образ человека,
Что здесь писалась музыка Нарека,
В скале упрямо вырубали храмы,
Из камня рыб, из глины птиц ваяя,
Ученья свет в извилины влагая,
Учась внимать
Мечте и красоте,
рыла добра
Расправив в высоте.

Пусть мало нас, но величают нас –
армяне...

Мы никого себя не ставим выше:
Мы попросту другой судьбою дышим;
Армянской крови пролито немало...
огда бы нам история внимала!
Во дни, когда и мы бывали в силе,
Ничьей свободы сроду не казнили:
Не поднималась грозная десница
За все – веков обиды расплатиться...

Да, мы пленили –
Совершенством книги,
Нося высоких помыслов вериги...
Смерть просто наш народ облюбовала,
И было ей нас, ненасытной, мало...
Во дни, когда по свету нас метало,
Мы обрастили прочностью металла
И крепли духом веры год от года,
Что трудимся для каждого народа,
Который нас приветил в дни гонений...
Ему служил души армянской гений:
Где храм, где мост
Из нас вставали,
Трудился мозг,
Мы мысль ковали –
Теплом сердец
Спасти от глада
Духовых мук
Сияньем взгляда...

Пусть мало нас, но величают нас –
армяне...

Из давних ран мы через стон восприяли:
Не вытравить из нас улыбки доброй,
Мы помним, как врагу вонзаться в ребра,
Мы знаем, как плечо подставить дружбу,
ак вырваться из замкнутого круга
Природной щедрости, дарованной нам

Богом –

Все во сто крат вернуть высоким слогом,
Воздать по доблести монетой звонкой
части

И в нужный час для друга быть на месте,
И голос свой достойному отдать...
А если кто нас возжелает сжечь,
Мы подымим сквозь огненную речь
И не такой еще пожар собой загасим...
Мы светим изнутри и этим мир украсим,
Рассеивая мглу, которой свет объят,
А пеплом станем, пепел будет свят...
У каждой нации своя на свете ниша.
Вот так и мы себя не ставим выше,
Но ведаем, чего народом стоим:
Понятие – армяне – не пустое...

И почему бы не гордиться этим ?!
Мы есть и будем. Пусть родятся дети !

1961 г.

Перевод
А. Сагратяна

ՊՈԵԶԻԱ**ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿ**

(1924-1971թ.)

**ՔԻՉ ԵՆՔ,
ԲԱՅՑ ՀԱՅ ԵՆՔ**

Մենք քիչ ենք, սակայն մեզ հայ են
ասում:

Մենք մեզ ոչ ոքից չենք գերադասում:
Պարզապես մենք էլ պիտի ընդունենք,
Որ մենք, միայն մենք Արարատ ունենք,
Եվ որ այստեղ է՝ բարձրիկ Անանում,
Երկինքը իր ծիշտ պատճենը հանում:
Պարզապես Դավիթն այստեղ է կռվել:
Պարզապես Նարեկն այստեղ է գրվել:
Պարզապես գիտենք ժայռից վանք
կերտել,
Քարից շիմել ծուկ, եւ թռչում կավից,
Ուսուցման համար և աշակերտել
Գեղեցկին,
Բարուն,
Վսեմին,
Լավին...

Մենք քիչ ենք, սակայն մեզ հայ են
ասում:

Մենք ոչ մեկից չենք գերադասում:
Պարզապես մեր բախտն ուրիշ է եղել-
Պարզապես շատ ենք մենք արյուն
հեղել.
Պարզապես մենք մեր դարավոր
կյանքում,

Երբ եղել ենք շատ
Ու եղել կանգուն,
Դարձյալ չենք ճնշել մեկ ուրիշ ազգի,
Ոչ ոք չի տուժել զարկից մեր բազկի:
Եթե գերել ենք՝

Լոկ մեր գրքերով.
Եթե տիրել ենք.
Լոկ մեր ծիրեցով...
Պարզապես մահն էր մեզ սիրահարվել,
Խսկ մենք ինքնակամ նրան չենք տրվել:
Ու երբ ծարահատ մեր հողն ենք թողել՝
Ո՞ւ էլ որ հասել, որտեղ էլ եղել,
Զանացել ենք մենք ամենքի՞ համար.
Շինել ենք կամուրջ,
Կապել ենք կամար,
Ամե՞ն տեղ ենքել,
Դասցրել բերքեր,
Ամենքի՞ն տվել միտք, առած, երգեր՝
Պաշտամուն նրանց հոգևոր ցրտից,-
Ամե՞ն տեղ թողել մեր աշքից՝ ցոլանք,
Մեր հոգուց՝ մասունք,
Եվ նշխար՝ սրտից...

Մենք քիչ ենք, այո՛, բայց կոչվում ենք
հայ-
Գիտենք դեռ չանցած վերքերից տնքալ,
Բայց նոր խնդրությամբ ցնծալ ու հրճենք.
Գիտենք թշնամու կողը միշրմել
Ու բարեկամին դառնալ աջակից.
Դուրս գալ մեզ արված բարության
տակից՝

Մեկի փոխարեն տասն հատուցելով...
Դօգուտ արդարի և արեգակի
Գիտենք քվեարկել մեր կյանքով նաև...
Բայց թե կամենան մեզ քոնի վառել՝
Մենք գիտենք միսալ- և կրակ մարել,
Խսկ եթե պետք է խավարը ցուել՝
Գիտենք մնխրանալ որպես վառ կերոն.
Եվ գիտենք նաև մեզ կրքոտ սիրել,
Բայց ուրիշներին միշտ էլ հարգելով...

Մենք ոչ մեկից չենք գերադասում,
Բայց մեզ էլ գիտենք-
Մեզ հայ են ասում:
Եվ ինչո՞ւ պիտի չխպարտանանք...

Կանք: Պիտի լինենք: Ու դեռ-
շատանա՞նք:

1961, Երևան

- Յայրենասիրությունը հայի հետ է ծնվում, այլ կերպ հնարավոր չէ պատկերացնել: Յայրենասիրությունը չեն սովորում, դա արյան կանչ է, - խօված, բայց հաստատում հնչելությամբ պատմում է Ազատ Դարությունանը, մի մարդ, որն ազատամարտի տարիներին՝ 1988-ից մինչև 1994թ. մայիսը հրադադարի վերջին օրը, երկար ճանապարհ է անցել, նվիրյալի ճանապարհ...

Նրա պատմանեկությունը որբանոցում անցավ, իրենից փոքր երկու քույրերի՝ Ֆլորայի և Վարսենիկի հետ: Թթիլիսի մանկասունը, երբ տեղափոխվեց Վոլոգդա, Ազատի աչքի առջև գաղթական Մարիամ տատն էր, որ պապի հետ 1918թ. Պոլսից մազապուր եկել, ծվարել էին Արխազիայի Գուդառա քաղաքում, որտեղ էլ նոր տուն ու տեղ էին դրել, ամուսնացրել իրենց Կարապետ որդուն, բռներ ունեցել: 1946թ. էլ ծնվել էր Ազատը: Տասոյ մինչև իր կյանքի վերջը սպասել էր պապին, որը 1941թ. մեկնել էր ռազմաճակատ և այլս չեր վերադարձել...

Ծնողներին վաղ կորցնելուց հետո, Ազատի կյանքը դժգույն էր դարձել: Մանկատան պատերը շատ ճնշող էին: Բայց նա ամուր տղամարդ էր, պիտի դիմանար կյանքի հարվածներին, քույրերի արցունքները սրբեր: Սարասովի մարզի Մարքս քաղաքում մեխանիզմատորի մասնագիտությունը ձեռք բերելուց հետո նա ամուսնացավ, քույրերին մանկատնից բե-

ված ընկերներին հիշելիս պրկում է դեմք մկանները, իսկ հայացքում անսահման ցավ կա... Ենշտ չէ, որքան արյուն, արցունքը ու տառապանք է տեսել, որքան չծնված մանուկներ հայ կանաց բացված որովանում, որքան շատ գաղցողություններ, իսկ վրեժը խեղա

տիկների կյանքը այսօր դառն է: Նրանք պատերազմի վերերի կենդանի կրողները, հոգով անդառնալիորեն ավերված են: Անպատճելի են նրանց կրողությունը ու տառապանքները: Նրանց կրիվը շարունակվում է, այս անգամ կյանքի, գոյատևման համար, որն արդեն իրենց ուժերից վեր է:

- Երբ նժարի վրա եմ դնում իմ անցած ճանապարհն ու այսօրվա խոճովկ վիճակս, քիչ է մնում խելազարվեմ: Աշքերս ուզում են ակնակապիճներից դուրս գամ, երբ ամբարտավախն մեկը հիշորտում է. «Քեզ ո՞վ էր ասում գնայիր, կռվեիր...»: Ախր, մեր կրիվն այսօրվա խաղաղ առավոտի համար էր, իմ բռների աչքերի ճառագող փայլի, իմ ազգային դրոշի փառահեղ ծածանման... Մեր սերունդն իր ասելիքն ասեց, իր արդար դասն արեց, բաց ճակատով նայեց նոր սերնդին, բայց վիրավոր ազատամարտիկների տառապանքներն անվերջանալի են, ձեռքը թափ է տալիս Ազատը:

Նա, թեև շատ հոգսեր ունի, բայց լավ գտնի հաղթանակի գինը, որը ծեռքը է բերվել զոհված ազատամարտիկների արյանը և լավագույն տղաների սխրանքը, որոնց շնորհիվ ազատագրվեցին մեզ համար շատ բանկ ու հարազատ տարածքներում: Նրա հիշողություններում վառ է ազատագրված բնակավայրերի բնակիչների երախտապարտ վերաբերմունքը իրենց ազգի գինվորների ունաշմամբ: Կան հիշողություններ, որոնք անջնջելի են:

...Արցունքները հոսում են նրա աչքերից, շատ սիրելի երկու քույրերը

Ազատ Դարությունանը գոհված ընկերոջ շիրմի մոտ:

ՀԱՅԱՍՏԱԿԻ ԳԻՆԵ

թեց և հայկական ավանդություն, ավագ եղբոր հոգատարությամբ երկուսին էլ ամուսնացրեց: Նա Սվերդուկսի պետական համալսարանի հրավարանական ֆակուլտետում երեք ու կես տարի սովորելուց հետո, հիմասփախվեց ընտրած մասնագիտությունից և տեղափոխվեց Դայաստան իր հայրենիքը:

1988 թվականին, երբ սկսվեց շարժումը, Վիտյա Այվազյանի, Մովսես Գեորգիավանի և մյուս ընկերների հետ շարժման առաջին գծում էր, այնուհետև երկրապահ ջոկատում: ճանապարհ շատ երկար էր՝ Երասխավան, Լաշին, Մարտակերտ, Աղբամ... Դժվար ու դաժան ճանապարհ, որի ընթացքում բազմաթիվ մտերիմ և լավագույն ընկերներ թողեց մարտադաշտում, իսկ ինքը վերադարձավ որպես առաջին կարգի հաշմանդամ...

Ազատը ծանր վիրավորվելուց հետո էլ կնուցից էլենորայից թաքրու կրկին մարտի դաշտ նետվեց: Դավատում էր, որ մի օր պատմական Արցախը պետք է ազատագրվի, իր արդար դատի շահի ու շետագան դժվարությունը ասում է Ազատը:

Նայում եմ նրա բռնկուն հայացքին, դոդացող ծեռքերին և խորհում, որ կենդանի մնացած վիրավոր ազատամարդացյալ ասում է Ազատը:

Նայում եմ նրա բռնկուն հայացքին, դոդացող ծեռքերին և խորհում, որ կենդանի մնացած վիրավոր ազատամարդացյալ ասում է Ազատը:

Ազատն իր շատ ընկերներ հետ պարզեցին ստացավ, «Արիության համար» մեդալ, ազատամարտիկի կրծքանշան և այլն: Սակայն, ինչպես կինը է ասում, կարևոր, որ նա կովի դաշտից ողջ վերադարձավ: Չէ՞ որ շատ անցուն գիշերներ է լուսացրել, սիրով ու գործուրանքով մեծացրել երեխաներին ու հավատով սպասել նրան: Բայց անսպասելի մի իրողություն ցնեց էր բռնություն: Ազատը կոնտուգիա էր ստացել և կողոքել հիշողությունը, հետո աստիճանաբար մշշուշապատ սկսեց հիշել իր ընկերներին, հարազատներին... Երկար ժամանակ պահանջեց, որ նա վերագտներ իրեն:

Ազատն այժմ իր զոհին կարող է լուսավաճառ առաջարկություն ունենալ:

սաստկացնում... Ազատը թե՛ կռվի դաշտում, թե՛ պատերազմից հետո շատ է մտորել հայի ճակատագրի մասին: Նրա հոգում շատ ցավեր կան: Արխազիայում բռնկվող իր քերիներին էլ վերջին տարին կորցրեց:

Արդեն մի կյանք Ազատն ապրում է Երևանում, իր հայրենիքում, սակայն ընտանիքը սեփական հարկ չունի: Կինը՝ էլեոնորան, 34 տարի է աշխատում է Երևանի N181 դպրոցում, որպես հայոց լեզվի և գրականության ուսուցչուի: Փառք Աստծո, երեխաներին էլ ամուսնացրեց, բայց բնակարանի հարցն այ

ԱՐԴԱԿ

Մեր գյուղից հեռու, անտառով անցնող քանուկ ճանապարհ եղին հաստատվել էր մի հոյս ընտանիք: Ընտանիքը միայնակ էր, մոտակայքում բնակվողներ չկային ու թեև մեր տներն իրարից հեռու էին, մրանք մեզ հետ մտերմացան ու միմյանց տուն գնում-գալիս, հարևանություն էին անում:

Նրանք ուզում էին իրենց աղջիկներին տալ մեր գյուղի միակ դպրոցը, որը հայկական էր և նախրան դասերի սկսելը պես էր, որ հայերեն տառերն, ու թեկուց վանելով կարդալ սովորեին: Ես փոխադրվել էի չորրորդ դասարան ու ինձ խնդրեցին ազատ ժամանակ նրանց հետ պարապել:

Ու մի օր, երբ գրադարձ էի ուսուցումով, հորեղորս տղան եկավ մեր տուն: Տեսնելով ինձ նրանց հետ հարցրեց:

- Կաղող գիտես նրանց:
- Նոր եմ ծանոթացել, դեռ լավ չեմ ճանաչում:

- Քետո, որ իմանաս վատ մարդկանց եւ լավություն արել, չե՞ս զգիս:

- Իհարկե կաղջամ, քայլ իմաս... - տարակութելով շարժեցի ուսերս:

- Ակգրում մարդկանց ճամաչի, հետո բարություն արա, որ հետո չզղջաս, - մեծավարի խրատեց նա:

Այս գրույցից հետո մի օր մայրս ինձ պատվիրեց մեր հոյս հարևանին ցորեն տանել ու փոխարենը հավերի համար եգիպտացորեն բերել:

Կ ո կ ա ս ի մերձակույան շրջան-ներում հոյսները, որոնց մեջ մասը մեր նման բուրքական կոտրածներից փորկվելով էր ապաստանել այստեղ, երեսնական թվականներին սկսեց հայրենադրձել Հունաստան: Շատերն արդեն մեկնել էին, իսկ մնացածներն ընդունել էին Հունաստանի բարձարացիություն, գյուղն ու կալվածքները վաճառել, դպրոցները փակել ու սպասում էին նավերի գալուն: Նավերը չեկան: Լուր տրածվեց, որ պատերազմի հետևանքով հոյսների արտագաղթը անորոշ ժամանակով էր:

Նրանցից շատերի ապրուստի միջոցները սպառվել էին: Կառավարությունն այդ դժբախաներով չեղ գրադարձ: Այս անորոշ վիճակում, ի վերուստ խելքով և աշխատախորությամբ օժտված հոյսները մեկր-մյուսի հետևի սկսեցին ժամանակավոր հյուղակներ շնորհու հոյսների արտագաղթը անորոշ ժամանակով հետաձգվել է:

Նրանցից շատերի ապրուստի միջոցները սպառվել էին:

Կառավարությունն այդ դժբախաներով չեղ գրադարձ:

- Որ մեծանա... ուշ կլիմի, հետո նա ինձ չի հավանի, իման թող խոստանա, - երկինաս քմիթանով շարունակեց տղան, - հայուին ոչ ք ազգակից է, ոչ էլ հարազատը, թող առանձին խոսեմ հետո:

Տանտերը մռայլվեց, կատակ թէ լուրջ գրույցը նրա դուրը չեկավ, և խրատական տոնով շարունակեց:

- Նա դեռ երեխա է, ի՞նչ խոստում..., ի՞նչ քան...

- Հանում այս տարիքում հարս էին տառում...,- շարունակեց տղան:

- Տղան հավանել է, պահ չի ուզում ծեռքից փախցնել, - միշամտեց ավագ ընկերը, - ի՞նչ կա, թող խոսեմ:

Այնուհետև խսակցությունն ինչպես ընթացավ, ով ում սրտին կպավ՝ չհասկացաց:

Տանտերը, - ճանապարհ եր անցել, տված

կլիմեր, - ասաց ու նստած տեղից վեր կացավ, մոտեցավ փայտերի կույսին, մի քանի կտոր վեցրեց ու կացին ծեռքին հյուղակ մտավ: Այնուղ կիմն ու աղջկեմերն իրար խանմեցին, տագնապով ինձ ազդանշան արին շտապ հյուղակ մտնել: Չհականալով ինչ է կատարվում, ես մոտեցա մուտքի: Բայց տանտերը, չմկանելով ինձ ինձ, ենթարել էր, որ արդեն հյուղակում են ու դրսուր դրսից փակեց ու երկիդանի ինձ իրացանը ծեռքին շնորհ կանգնեց: Շփրված տեղումն մնացի: Մեկ էլ տանտիրուին հյուղակի ներսից դուռը հերելով մի փոքր բացեց ու կացին ծեռքին եկավ կողքին կանգնեց:

- Ենուան կամական մուտք, - ասաց նա,

- Եթե քեզ հետ վատ վարվեն մի վախենա, ինձ կանչի, ես կզան...

Հոյսներից վատ բա՞... մտքով էլ չէր անցնում, հավատացած էի, որ նրա օգնության կարիքը չեմ զգա, բայց պատասխան խոստաց հետևել իր խորհրդին:

Հասել էի ցանկապատի մոտ, տանտերը

բակում փայտ էր ջարդում: Որտեղից և ինչ-

պես, չհասկացա, անսպասելի ինձ մոտեցան երկու երիտասարդ: Նրանցից ավագը հա-

մարձակուրեն բացեց բակի դրանքն ու ազդու ծանությունը դուռը եղաւ:

- Եյուրեր կը նորունե՞ք...

Տանտերը տեսնելով ինձ այդ «ուղեկցողների» հետ, կացին մի կոլոր դրեց ու ընդառաջ եկավ: Տղաները հրաժարվեցին հյուղակ մտնել ու նստեցին բակում: Ես մոտեցա տանտիրուին: Նա հոյսներն ու թուրենից ներսից բացի բացի դուռը կացին մտնելով ու անմկատ համար իր նագանով ու կրա-

օգնությամբ կիսատ-պրատ ռուսերենով մի կերպ հայտնեցի մորս խնդրանքը: Նա, մատնացույց ամելով ինձ «ուղեկցող» տղաներին, հարցրեց:

- Կարտա՞շ, կարտա՞շ:

Ենթարեցի, որ ուզում է իմանալ, թէ ովքեր են, մեր հարազատներից են, արոյքը: Ես հասկացի, որ նրանք մեր ընտանիքի հետ որեւէ կապ չունեն: Նա երկմտելով մտավ հյուղակ, ապա բանով ամանը ծեռքին դուրս եկավ բակում նստածներին հյուղաբարելու: Եյուրասիրելու ընթացքում, հունարենով կապի ամասին ինձ ասած:

Ես պատրաստվում էի վերադառնալ: Տանտիրուին խնաճրով կապել էր եգիպտացորենով լցված տոպարակի բերանը: Աղջիկները

ԱՍԹԵՆԻԿ ԳԵԶՅԱՆ

ՀԱՅԻ ԿԱՏԱԿ

հյուղակում հագնելում էին, որպեսզի ինձ խմել: Պուղամունքից հացակ գիշերը կարողանած նստածների վահանակ լուսում բակի մյուս կողմունքը նստածների գործոցը:

- Այս աղջիկը նման չէ մյուսներին, ծեռք չէ:

- Ո՞ր, - հայացը իմ կողմը թերելով, հարցուց տանտերը, - նա... նա բարեկամիս աղջիկն է, հայուի է:

- Հըմ: Լավիկն է, որ մեծանա մեր տուն

կեց:

Տանտերը չնահանջեց: Ես իմ տունն ու պատիվն եմ պաշտպանում, կմեռնեմ տան շեմքին:

- Մենք ոչ մեկի ծեռք չենք տվել, - խոսեց ավագը ու տեսնելով դեպի հյուղակ շուապող ինձ ուղեկցողած հարևանի տղային, ասաց.

- Սարդ է զայիս: Ինչպես երևում է, պետք է երանանք: Լավ չընդունեցիր մեզ, բարեկամն:

- Յարսնացուիս լավ կպահեք.... կրկին կիսանդիքներ, - ավելացրեց կրտսերն, ու երկուսով բակից արագ դուրս եկան:

Կրակոցներն ինձ չեն վախեցրել, բայց կայսերական լուսում ամասին ինձ վախեցրել են:

Տանտիրուին շտապեց ջուր բերել ու ստիպեց ինձ խմել: Չուզմունքից հացակ գիշերը կարողանած նում կում-կում խմել:

Քիչ անց եկավ տանտիրու եղբայրը: Մենք-երկու բարձրացած թափանք եղբայրը ու դրանք տանտիրուին խնդրանքը բարձրացած թափանք էր: Մոտեցավ բակում կամացանք եղբայրը ու դրանք տանտիրուին ուղարկություն ու ժամանական կիսատ-պրատ ռուսերուն կամացանք էր:

Մըրող ճանապարհին հոյսն մեկը մյուսի տեսլից գլանակներ էր փարարուում ու ժխում և օղու ազդեցության տակ ինքն-իրեն փնտիքն անբարձու:

- Յարսնացուիս մասին կամացանք ինձ անբարձու մորս: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը:

- Յարսնացուիս մասին կամացանք ինձ անբարձու մորսը: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը:

- Յարսնացուիս մասին կամացանք ինձ անբարձու մորսը: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը:

Վերջապես հասանած մորսը: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը: Յայր ու հոյս հարևան բակում նստածների վախեցրել այս անբարձու մորսը:

- Յարսնացուիս մասին կամացանք ինձ անբարձու մորսը: Յայր ու հոյս հա

ԲԱՆԱՀՅՈՒՄԸ-ՅՈՒՆ

«Ժամանագին հարուստին մեզը մեզ դրդը մը ունիր: Կե դրդը մեռնի գու: Ֆուխարա դրդը մը գիմընա յօր, հարուստին դրդը մեռած ա, միտկը գնա՞ էշտոն արուծ դրնը մողմիվար վար օսնիմ, բալկի աջիմիշ գըլին, ինճինը գուդոն: Գեշտա հարուստին դրնը մողմիվար վար գունի: Հարուստին գընիգը դեսնու գու, հայժընա գու.

- Սոնց, վու՞ստի կուկաս:

Մոնք գասա տա.

- Ընտի աշխըրկըն կուկոն:

Մոնք հայժընա գու.

- Միր մոնճուն դեսա՞ տա:

- Ղեսա, - գասա դրդըն:

- Ի՞նծոն էր, - հայժընա գու գընիգը:

- Շեմ, նեղն իմ՝ գասեր, տրախտին պըօքմայտ չարին, - գասա դրդըն:

Մոնք հայժընա գու.

- Օ՞րի:

- Ալտուն փարա չունիր: Ես ալ ընդի էգած իմ, փարա դոնող ըմ, իընոր ինձի ընտունին:

Մոնք գասա.

- Միր մոնճուն դեյ ալ փարա դոնի՞ս գու տա:

Մոնք գասա.

- Դոմիմ գու, շադ փարա դու յօր, լավ դեղ ը- սի:

Մոնք գասա.

- Ինձկա՞ն դոմ:

- Ինձկան շադ դաս, ընկան լավ դեղ գուդոն:

Մոնք հոնա գու կիլո մը ալտուն փարա, գու- դա դրդին, դրդըն գառնու, գեշտա: Հըմ գեշտա, իըն եր սեյրը գընա:

Բարը դունը կուկա, մոնք գասա տա.

- Բա՛ր, միր մոնճուն մողըն մաշտ էգավ, միր մոնք հոնա վադ տրուտունի էր, ըրոնծ ալտուն փարի հոնա տրախտ ընտունիլ չին: Կիլո մը ալ- տուն փարա դիմ ընու, դոնի դա դեյ:

Բարը գասա.

- Տուն հայվոնժա՞յ տա, աղմոն պոն գըլի տա:

Չարուխմը ծիյոնը լրձա գու, նըստի արաբրն, կընի դրդին էկոնը: Դըղըն դեսնու գու յօր, էդ- վոնժը ծիյու արաբով մաշտ մը կուկա, հասկընա գու յօր, ըն գընենք մաշտն ա: Այդին էխտիյար մաշտ մը հերգ գըներ: Գեշտա ադ էխտիյար մաշտուն գասա տա.

- Ինա էկոնժ արաբով էգոր մաշտը փիս մաշտն ա, էխտիյարուն կիշուտին գնա:

Էխտիյարը գասա.

- Աքա ի՞նճ ընիմ:

- Դուր ես հերգին, տուն ել ծառը, ես ընու ջոն- ճին գու, ինձի տիբնուլ չի, - գասա դրդըն:

Էխտիյարը լսա գու, եզնին գուդա դրդին ծեռ- կը, ինկը կելլա ծառը: Բարը արաբով կուկա, դո- դին հայժընա գու.

- Խստուն մաշտ չօնժա՞վ տա:

- Օնժավ, - գասա դրդըն:

- Ներինտուն կընած, - հայժընա գու բարը:

- Ղեյհա ձարին վրա յա, - գասա դրդըն:

Արաբաջին կոռա գու.

- Վա՛ր ինճի ձառնը:

Ամա ձարին վրայըն էխտիյարը չի իշնու:

- Կոռալ մի, - գասա դրդըն, - դավնու ադ մաշ- տը ջոնճին գու, շադ ինադ ա:

- Ի՞նճ ընինք, - գասա բարը:

Դըղըն գասա տա.

- Տուն ծիյոնը թոխ ինձի, տուն էկոնժ ել ծա- ռը:

Բարը լսա գու, ծիյոնը գուդա ադ դրդին, ինկը քիմ մը կելլա ծառը, դրդըն նըստի գու արաբրն, հայդե փախտի գու: Բարը ցած գիշնու, ալ քալոնծ ներադակ գեշտա, արաբին հասմիլ չի գարի, կու- կա դունը: Մոնք հայժընա գու.

- Բա՛ր, ծիյոնը ի՞նճ արի:

Բարը գասա.

- Քալոնծ եպահակ ընտի աշխար էշտար բիդի, ծիյոնը դրկի յօր, թեզ դեղ հասնի:

Կերջապես անձրկը կտրկում է: Եվ այդ խաղաղ,

Հ-Հաւատան բուրանու յուրաքանչու:

Հաշուառ և այսառ և այսառ:

Կոռուր և սասա:

Դուս և տաս:

Մուսար և մուսու և առուր:

Օսուս և սասու և առուր:

Ասուս և սասու և սասու:

Ասուս և սաս

ԲԱՆԱՀՅՈՒՄՈՒԹ-ՅՈՒՆ

Զայսից նստած է մեծ մայրիկը (հորաքույրը, որը շաբախից ուղաստամ՝ Տուրի և հասցերի եղենից փրկված ազգականներին), աջից նստած է կմքանայր Աննա Արամյանը, նրա առջև կամզնած Գոհար Աճեմյանը, նույն շարքում կանգնած են Արամ Աճեմյանը և Պայտա Թամազյանը, որդու՝ Ժիրայրի հետ:

Նրան և սլամում ներքի: Ցածում նեղգի երկարուիդի հաստում է ճանապարհը: Եվ մեր «Սիվան» իր ինչ լինելը մոռացած գալիս ու համար նոզու նման կանց է առնում ճիշտ երկարգի վրա: Որքան ուժ ունենք հրում ենք, բայց նա լովել և տեղից չի շարժվում: Կանկար բլուակի ետևից լսվում է զնացքը շշակի ձայնը: Մենք շիրովում ենք: Ակսում ենք ավագան իր հոր գաղթի ճանապարհ են քրդերը, բայց նա փախչում է և, ի վերջո, գտնում իր հորաքրոջը, որը հավաքում է ենենից փրկված իր ազգականներին և նոտարվում Ռուսաստան գալ: Չգիտեմ, թե ինչ ճանապարհներով են Ռուսաստան հասնում, և գալիս հայտնվում Շուբինկա գյուղում: Այդ գյուղում էր ապրում նաև Սամսոնից գաղթած Սեղրակ Թամազյանի ընտանիքը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ժամանակ մահացած մանկահասակ եղբոր): 1932-ին մենք ընտանյոր տեղափոխվեցինք Երևան: Դուրինկայում մնացած ազգականներս, քույրենու գնացին մոտակա Նեֆտեգորսկ, այլ վայրեր: Քեզիս՝ Մանվել Թամազյանը, նույնպես եկավ Երևան՝ սովորում և ապրում էր մեր տանը: 1937-ին գերազանց գնահատականներով ավարտեց Շաբախի մանկավարժական ուսումնարանը և նշանակվեց Ազգիբեկովի շրջանի Գորադիք (Շորադիք) գյուղում ուսուցիչ: 1941-ին 23 տարեկանից ետևից լսվում է զնացքը շշակի ձայնը: Մեր շիրովում ենք: Ակսում ենք ավագան իր հոր գաղթի ճանապարհ նեղութեամբ ասում է Սարգիսը, շարունակելով ճեռքը թագավոր ամ կ ա ս թ ե լ գնացքի ետևից:

Սանվել Թամազյան

Երկրամասի մի քանի գյուղերում էլ լինելուց հետո վերադառնում են Երևան: Մի երեք ամիս անց Սարգսից և Մարիայից նամակ եմ ստանում, շնորհավորում են գալիք Նոր տարին: Մեծ-մեծ, հատհատ տառերով գրված նամակով հայտնում են, որ խմբագրույրունը մեր բողոքը ուղարկել է Երկրամասային որտորդիուրյուն, այստեղից է՝ շրջանային բաժանունը: Վերականգնել չեն խոստանում, այլ առաջարկում են, որ նոր դիմում գրի և կրկին ընդունվի միության շարքերը: Պիտի շարունակի բողոքել: Իսկ Վիտյայի մասին գրում են, որ Երևանից իմ ուղարկած հասցեով նամակ են հղել Մոլդավիա, բայց դեռ բժշկից պատասխան չեն ստացել: Այս, այդպիսի բաներ...

1982-ին «Գարուն» ամսագրում տպագրվում է իմ «Շամշենցիները՝ ծանոր և անծանոր» հոդվածը և պատահարը իմանում եմ, որ Հայաստանի Գորողների տան տնօրինը, բոլորի կողմից հարգված տիկին Գոհար Աճեմյանը նույնպես ծնվել է Տուրիում: Զարմանում եմ, խնդրում եմ Տուրիի մասին հուշեր պատմել, ինչպես է իրենց ընտանիքը հայտնվել աշխարհի այդ մոռացված

անկյունում: Խոստանում է: Ուշ-ուշ ենք հանդիպում, այն էլ տարբեր հանդիսությունների ու հերեւյանների արիթով: Այդպես տարիներ են անցնում և ահա, վերջերս զանգահարում է տիկին Գոհար Աճեմյանը և հրավիրում Գորողների տուն: Հանդիպում ենք ու ես վերջապես գրառում եմ նրա գերդաստանի համառոտ պատմությունը. «Հայրական կողման 1915թ. Չնշկածագից է: 1915թ. Չնշկածագից Հալեպ եկած գաղթականների առաջնորդ քարավանի մեջ է լինում և հորեղբայր՝ 8-ամյա Բուզանդ Աճեմյանը, որը քարվանսարայում վարակվում է տիկինը: Բոլորը գդալ-գդալ դեղ են ճարում և նրան փրկում: Ամբողջ ընտանիքը գաղթի ճանապարհին իրար կորցրել էր: Հաջորդ քարավանով Հալեպ է հասնում նաև նրա հայրը, իմ պապը՝ Արքահամը (հետագայում նաև Բուզանդը հաստատվում են Փարիզում), բայց մայրը՝ իմ տատը, որը կրօքի երեխայի՝ Ավետիսի հետ էր, և իմ պապա հայրը, որն այն ժամանակ 7 տարեկան էր, տարբեր խմբերի մեջ են լինում: Մայրը (հմ տատը) երեխայի հետ սովամահ են լինում, իսկ իմ պապա հորը գաղթի ճանապարհին գողանում են քրդերը, բայց նա փախչում է և, ի վերջո, գտնում իր հորաքրոջը, որը հավաքում է ենենից փրկված իր ազգականներին և նոտարվում Ռուսաստան գաղթած գալ: Չգիտեմ, թե ինչ ճանապարհին իր հոր գույղում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անունը դրել է Ավետիսի՝ ի հիշատակ իր մոր հետ գաղթի ճանապարհ են քրդերը, և հորաքույրը որոշում է նրանց դատերը՝ օրինոր Պայտաշին, ամուսնացնել հոր՝ Արամի հետ: 1925-ին ամուսնանում են: Այն ժամանակ հայր լինում է 17, մայր՝ 15 տարեկան: Շաջորդ տարի ծնվում են ես: (Շայր եղբայրներից մեկի անուն

